

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

Diplomová práce

2015

Tereza Biedermannová

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Ústav primární a preprimární edukace

Neverbální komunikační techniky v pedagogické praxi

Diplomová práce

Autor: Tereza Biedermannová

Studijní program: M 7503 Učitelství pro základní školy

Studijní obor: Učitelství se zaměřením na 1. stupeň
ZŠ

Vedoucí práce: Mgr. Iva Křoustková Moravcová, Ph.D.

Hradec Králové

2015

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

Zadání diplomové práce

Autor: Tereza Biedermannová

Studijní program: M7503 Učitelství pro základní školy

Studijní obor: Učitelství pro 1. stupeň základní školy

Název závěrečné práce: Neverbální komunikační techniky v pedagogické praxi

Název závěrečné práce
AJ: Non-verbal communication in teaching practice

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce je zaměřena na problematiku neverbální komunikace a jejího využití v učitelství. Práce je rozdělena do dvou částí, teoretickou a praktickou. V teoretické části se zabývá obecnými poznatky neverbální komunikace, klasifikací technik a jejich následného využití v učitelství. Praktická část navazuje na poznatky z teoretické části a jejím hlavním úkolem poznat, jaké neverbální komunikační techniky používá ve své výuce učitel/učitelka a jak působí na psychiku dětí. K tomu nám poslouží dotazník, který se bude opírat o obrázky neverbálních projevů lidí. Použité metody: pozorování, rozhovor. Klíčová slova: neverbální komunikace, rozhovor, pozorování

Garantující pracoviště: Ústav primární a preprimární edukace, Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Iva Křoustková Moravcová, Ph.D.

Oponentka: PaedDr. Vladimíra Hornáčková, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 24. 1. 2014

Datum odevzdání závěrečné práce: 27. 3. 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové, dne

.....

Tereza Biedermannová

Poděkování

Děkuji Mgr. Ivě Křoustkové Moravcové Ph.D. za odborné rady, cenné připomínky a metodické vedení.

ANOTACE

BIEDERMANNNOVA, Tereza (2015). *Neverbální komunikační techniky v pedagogické praxi*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 63 s. Diplomová práce.

Diplomová práce je zaměřena na problematiku neverbální komunikace a jejího využití v učitelské praxi. Práce je rozdělena do dvou částí, teoretickou a praktickou. V teoretické části se zabývá obecnými poznatky neverbální komunikace, klasifikací technik a jejich následného využití v učitelské praxi. Praktická část navazuje na poznatky z teoretické části a jejím hlavním úkolem je zjistit, jaké neverbální prvky komunikace se na prvním stupni objevují a jak na ně žáci reagují.

Klíčová slova: neverbální komunikace, rozhovor, pozorování

ANNOTATION

BIEDERMANNNOVA, Tereza (2015). *Non-verbal communication in teaching practise*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 63 s. Diplomová práce.

This master's thesis is focused on non-verbal means of communication and using it in teaching practice. The thesis includes theoretical and practical parts. The theoretical part deals with general knowledge of non-verbal communication, classification of techniques and using them in teaching practice. The practical part builds on knowledges from theoretical part and its main task is which elements we can find especially in first grade of basic school and how children respond to it.

Keywords: non-verbal communication, interview, observation

Obsah

1	ÚVOD.....	10
I.	Teoretická část.....	11
2	KOMUNIKACE.....	11
2.1	Modely komunikace.....	11
2.2	Funkce a motivace ke komunikaci.....	12
2.3	Druhy komunikace.....	13
2.4	Verbální komunikace versus neverbální.....	14
3	NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE.....	15
3.1	Historie neverbální komunikace.....	15
3.2	Funkce neverbální komunikace.....	18
3.3	Klasifikace neverbální komunikace.....	18
3.3.1	Mimika.....	21
3.3.2	Proxemika.....	26
3.3.3	Teritorialita.....	28
3.3.4	Haptika.....	28
3.3.5	Posturologie.....	30
3.3.6	Paralingvistika.....	33
3.3.7	Kinezika a gestika.....	35
II.	Praktická část.....	38
4	Průzkumné šetření.....	38
4.1	STANOVENÍ CÍLE.....	38

4.2	VÝZKUMNÉ OTÁZKY	38
4.3	PROCEDURA.....	39
4.4	VÝZKUMNÝ VZOREK	39
4.5	POUŽITÉ METODY PRŮZKUMNÉHO ŠETŘENÍ.....	40
	POZOROVÁNÍ	40
	ROZHOVOR	42
4.6	VÝSLEDKY	45
	POZOROVÁNÍ	45
	ROZHOVOR	50
4.7	DISKUSE VÝSLEDKŮ	58
4.8	DOPORUČENÍ PRO PRAXI	59
5	Literatura a použité zdroje	61
6	SEZNAM PŘÍLOH:	63

1 ÚVOD

Tématem mé diplomové práce je neverbální komunikace v pedagogické praxi. Toto téma jsem si vybrala zejména proto, jelikož mě tato oblast lidské komunikace zajímá a věřím, že znalost toho, jak spolu komunikujeme a jak naši komunikaci rozumíme, směřuje k podnětnějšímu a celkově příznivějšímu klimatu nejen ve škole, ale i v rodině či v běžných, každodenních situacích. Komunikace resp. komunikativní kompetence je zároveň jednou z klíčových požadavků moderního školství a především my jako učitelé bychom ji měli plně ovládat.

Neverbální komunikace je velmi důležitá součást sociální komunikace v rodinném, v pracovním i ve školním prostředí, proto je v roli učitele důležité nejen to, co říká, ale zároveň jak vystupuje, reaguje a jakým způsobem se ke svým žákům chová. Proto by neverbální komunikace neměla být opomíjena, protože správné chápání a použití se stává nenahraditelným pomocníkem v učebním procesu.

Komunikace je bezpochyby nezbytná pro existenci a vývoj jedince i celé lidské společnosti. Komunikace provází náš každodenní život a utváří naši osobnost. Je to zároveň nástroj, který používáme pro dosažení cílů a záměrů a díky němuž udržujeme vztahy s okolím.

Existuje několik způsobů, jak si slovo komunikace přeložit. Někdo si představí pozemní komunikaci, jiný telekomunikaci, ale v každém toto slovo vyvolává pocit něco s někým sdílet či spolupracovat. S tím souvisí i původ slova, který hledáme v latině - *communicare*, v překladu znamenající sdílet, sdělit, zúčastnit se, podílet se ve vzájemném kontaktu. V současnosti se nejčastěji používá původní význam slova - „*společně na něčem participovat*“, neboli spolupodílet se s někým na něčem. Jaro Křivohlavý ve své knize *Jak si navzájem lépe porozumíme*, doplňuje překlad do češtiny vazbami: sdílet se s tím, kdo nemá, někomu něco dopřát, učinit někoho spolupodílníkem, někomu něco doručit či předat aj. (Křivohlavý, 1988)

I. Teoretická část

2 KOMUNIKACE

2.1 Modely komunikace

Friedemann Schulz von Thun popisuje mezilidskou komunikaci stručně. Existuje zdroj, který chce něco sdělit – sdělení. Tento svůj záměr zakóduje tak, aby byl příjemce schopen vnímaný útvar dekodovat a porozumět sdělení. Příjem zprávy je tedy aktivní proces vyznačující se rychlostí, výběrovostí, trpělivostí a zapojování dříve získaných zkušeností. Díky zpětné vazbě (*feedback*) si může zdroj ověřit, zda mu příjemce porozuměl a co mu to přineslo. (Schulz von Thun, 2005)

Dřívější modely ukazují, že se na komunikaci nahlíželo jako na jednosměrnou cestu mluvčího a posluchače. V praxi to vypadalo následovně: mluvčí mluvil, ale nenaslouchal, a když naslouchal, tak nemluvil. Tento lineární model byl brzy nahrazen interakčním, podle kterého mluvčí a posluchač střídají své pozice. V praxi je to tak, že mluvčí mluví, posluchač naslouchá a reaguje na to, co mluvčí řekl. V současné době je zastáván názor, že komunikace představuje transakční proces. V tomto procesu funguje každá osoba zároveň jako mluvčí i posluchač. V okamžiku, kdy vysíláte svá sdělení, přijímáte sdělení ze své komunikace i z reakce druhé osoby. Tento model pohlíží na všechny prvky komunikace jako na vzájemně závislé – změna v jakémkoli prvku vyvolá změnu v ostatních prvcích. (DeVito, 2001)

Zajímavým faktem je, že i přes to, že se aktivně neúčastníme slovní výměny mezi dvěma či více účastníky, ale pouze ji přihlížíme, máme spolupodíl na povaze i dopadu zprávy. Pokud bychom přítomni nebyli, informace by proudily jinak nebo by byly jiné. Účelně tedy měníme a spojujeme fakta a informace podle toho s kým a při jaké příležitosti komunikujeme, jaké okolnosti naši komunikaci provázejí a v jakém psychickém rozpoložení jsme my i naši příjemci.

„Komunikace existuje v kontextu, který do značné míry určuje význam všech verbálních nebo neverbálních sdělení. Tatáž slova nebo totéž chování mohou mít úplně odlišné významy, jestliže jsou použity v odlišných souvislostech. Například otázka „Jak se máš?“ může při běžném setkání na ulici představovat pouhou zdvořilostní formalitu,

ale při návštěvě přítele v nemocnici jde o projev zájmu o jeho zdraví.“ (DeVito, 2001, s. 21)

Sdělování i sdílení informací probíhá dvěma způsoby – verbálně (slovně) a neverbálně (mimoslovně). Není tedy pravda, že se spolu dorozumíváme pouze slovy. Mimoslovní komunikace tvoří těžiště sociálního sdělení a komunikace. Proto, abychom mohly charakterizovat a následně analyzovat neverbální komunikaci, je potřeba porozumět základním pojmům komunikace obecně, kterým bude věnována následující kapitola práce.

2.2 Funkce a motivace ke komunikaci

Podle Zdeňka Vybírala, který se ve své knize Psychologie komunikace (2009) zabývá mimo jiné funkcemi komunikace, má každá komunikace bezpochyby svůj účel a plní jednu nebo více funkcí. Mezi základní funkce našeho komunikování řadí funkci informativní - oznámit, předat informace, funkci instruktážní - navést, dát recept, persuasivní - získat někoho na svou stranu, ovlivnit, vyjednávací - docílit dohody a zábavní - rozptýlit, rozveselit druhého i sebe. Někteří lidé se ve svém projevu zaměřují spíše na formu sdělení než na jeho obsah. Tito lidé mají nutkání předvést se a upozornit na sebe. Tato funkce je spojena s tím, že je člověk neustále posuzován a kritizován ostatními a to ho podvědomě nutí být lepším, mít lepší sociální status a zatajovat skutečnosti, které by jeho osobě jakkoli uškodily. Jiní se zaměřují na kontakt, tedy užít si blízkosti, prožít si vlastní sebepotvrzení a získat pocit, že někoho těší se se mnou bavit.

Motivaci komunikovat můžeme zařadit mezi skryté a latentní funkce. Tuto funkci má každý člověk, protože každý člověk má potřebu komunikovat. Někdy se ovšem stane, že motivace stoupá a naopak klesá. Co všechno nás motivuje, abychom komu komunikovali? Z kognitivního hlediska komunikujeme, protože máme potřebu něco někomu sdělit a podělit se o vlastní myšlenku a názor. Zároveň máme potřebu zjišťovat a uspořádat si informace od jiných lidí. Komunikujeme, protože máme potřebu sblížit se s ostatními a dávat jim najevo svou náklonnost či naopak antipatii. Nemalou úlohu hraje při komunikaci motivace sebepotvrzovací, jelikož díky ní získáváme jistotu, že pro člověka s nímž komunikujeme, máme cenu. *„Samostatně můžeme vytknout existenciální motivaci ke komunikování: nejen s druhými lidmi nebo se*

sebou, ale i s niterným opěrným konstruktem, jakým je třeba být. Komunikací člověk uspokojuje smysl života – proto má zájem komunikovat. Naše existence by bez komunikace dost dobře nebyla možná. Bez ní bychom jen přežívali, pravděpodobně bychom nezažívali prožitky opravdového bytí. Život dostává smysl právě tím, že s někým vyměňujeme a sdílíme myšlenky beze slov i se slovy. Komunikujeme, abychom se udržovali psychicky zdraví a lidsky celiství.“ (Vybíral, 2005, s. 35)

2.3 Druhy komunikace

Joseph A. DeVito ve své knize *Základy mezilidské komunikace* (2001) zmiňuje následující druhy komunikace. S pomocí intrapersonální komunikace poznáváme a posuzujeme sami sebe. Její znalost nám napomáhá efektivněji řešit a analyzovat problémy. Zároveň nám usnadňuje zvládat stresy a osobní konflikty. Interpersonální komunikace (komunikace mezi dvěma jedinci) nám naopak napomáhá poznávat, udržovat a působit na vztahy s druhými lidmi z blízkého i vzdálenějšího okolí. Její znalost nám přináší větší efektivitu při komunikaci s druhými lidmi zejména ve formativních situacích či při přijímacích pohovorech.

Dalším druhem komunikace je komunikace v rámci malé skupiny lidí. Lidé většinou svůj společenský i osobní život prožívají v malých skupinách, kde se podílejí na utváření vztahů v rámci skupiny, dělí se o poznatky a zkušenosti a společnou cestou se snaží dojít ke společnému cíli.

Pomocí veřejné komunikace neboli komunikace řečníka s posluchači nás ostatní informují a přesvědčují.

Podle Vojtěcha Černého (1990) rozlišujeme komunikaci přímou a nepřímou, kterou ve své knize *Řeč těla* popisuje na modelu epoch, kterými si člověk za svůj vývoj prošel. První epochou bylo období signálů, mimiky a gest. Lidé díky nim upozorňovali na nebezpečí nebo naopak oslavovali přítomnost potravy. Mimika i gesta byly součástí obřadů, při nichž lidé oslavovali Bohy a vzdávali jim hold pokřiky a tancem. Nejvýznamnější epochou byla epocha řeči. Lidé začali používat hlasové ústrojí, díky němuž mohli své myšlenky a pocity lépe vyjádřit. Následovalo objevení písma. To dalo vzniku nepřímé komunikaci, která na rozdíl od přímé byla věrohodnější, jelikož

neobsahovala deformace, které jsou typické pro ústní předávání. Velmi důležitým mezníkem byl vynález knihtisku, který dopomohl k nárůstu gramotnosti a dal vzniku masové komunikaci, do které řadíme telegraf a telefon, později rozhlas a televizi. Poslední epochou, zatím velmi krátkou, je epocha internetu, která dopomáhá rychlejšímu přenosu a zpracování informací.

2.4 Verbální komunikace versus neverbální

Je faktem, že verbální komunikace se bez neverbálních projevů neobejde. Jak popisuje Vojtěch Černý (1990), oba druhy signálů verbálních a neverbálních mohou měnit významy sdělení, mohou je posílit nebo naopak regulovat. Pro příklad uvádí situace, ve kterých je to zřejmé. Například opakování – neverbální komunikace může zopakovat obsah sdělení, které bylo již řečeno verbálně. Dalšími signály může být kontradikce a substituce. Člověk, který tvrdí, že není před vystoupením nervózní a třesou se mu prsty, jedná v rozporu. Naopak je možné neverbálním projevem plně nahradit verbální sdělení. Vztyčeným palcem nahoru sdělujeme, že se nám něco povedlo. Zároveň může neverbální projev verbální sdělení doplnit. Pro příklad uvádí Černý situaci, kdy o něco prosím a mluvím přitom potichu. Tím dávám najevo, že je moje prosba troufalá a já si to uvědomuji.

Anthony Giddens ve své knize Sociologie (1999) tvrdí, že neverbální komunikace je jednou ze součástí sociální interakce a je vrozená. S touto myšlenkou se opírá o výzkum Eibl-Eibesfeldta, který sledoval 6 dětí, které se narodily slepé a hluché a posuzoval, do jaké míry se budou ve svých výrazech v různých emocionálních situacích shodovat se zdravými jedinci. Výsledek studie ukazuje, že tyto děti se usmívají, když prožívají něco příjemného, povytahují obočí, když si čichnou k něčemu neznámému nebo se mračí, pokud jim opakovaně nabízíme věc, kterou nemají rády, a proto je pravděpodobné, že tyto reakce jsou vrozené.

3 NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE

3.1 Historie neverbální komunikace

Neverbální způsob dorozumívání existuje již od vzniku lidského druhu. U zvířecích druhů je tento způsob komunikace nezbytný pro existenci doposud. Pokud bychom vycházeli z Darwinovy evoluční teorie, člověk si zachoval nonverbální prvky komunikace právě ze své „zvířecí“ minulosti. I přes rozvoj slovního dorozumívání neztratila neverbální komunikace podstatnou a důležitou roli v procesu komunikace.

Stručný vývoj neverbální komunikace popisuje Vlastimil Vávra (1990). První publikace, ve kterých jsou neverbální prvky komunikace zmíněné, pochází ze starověkého Řecka a Říma. Například **Marcus Fabius Quintilianus** se ve své jedenácté publikaci souborného pojednání o řečnictví - *Institutio Oratoria* zabývá kombinací mluvené a nemluvené řeči a jejího kategorizování. To bohužel zůstalo u pouhého nápadu, jelikož se v té době zdálo praktičtější rozdělení mluvení beze slov do kategorií více praktických. Kategorie byly dvě: *Omnium hominum communis sermo* (obr. 1) neboli řeč společná všem lidem. „Zahrnovala takové mluvení beze slov, kterým se bezpečně domluvíš i s barbarami brebentickým nesrozumitelným jazykem“ (Vávra, 1990, s. 21). Například předpažená ruka se zvednutou dlaní představovala požehnání, zaťatá pěst znamenala boj, podání ruky, které se dochovalo dodnes, i v té době znamenalo usmíření.

Celkově bylo v této skupině 24 kategorizujících prvků. Ve druhé skupině *Oratorum communis sermo* – řeč společná řečníkům měla stejný počet kategorií a pomáhala řečníkům k vyjadřování. Například natažená ruka se vztyčeným ukazováčkem a malíčkem znamenala výtku řečníka směrem k posluchačům.

Dalším odvětvím, kde můžeme nonverbální prvky komunikace krásně vystihnout, je výtvarné umění, tanec a dramatická výchova. Mezi významné postavy historie neverbální komunikace řadíme malíře **Charlese Lebruna**, který jako správce uměleckých sbírek na dvoře Ludvíka XIV., stanovil pravidla mimických projevů a výrazů. Tato pravidla vyšla jako součást úřední vyhlášky pod názvem *Direktivy pro pravé výrazy citů duše* v roce 1667. Rozvoj anatomie však tuto normu zcela vyloučil,

jelikož bylo prokázáno, že některé výrazy nejsou reálné a nemohou na lidské tváři nikdy vzniknout.

Dalším posunem v oblasti vývoje neverbální komunikace byla nová věda vznikající v 18. stol. - *fyzionomika* -, zkoumající statické rysy lidského těla, díky nimž můžeme poznat duševní vlastnosti člověka. Mezi hlavní představitele řadíme zakladatele **J. K. Lavatera**, který ve svém díle *Principiální rysy* zaznamenává veškeré vnější znaky, které můžeme na člověku spatřit. Za základ inteligence považoval čelo. Tvrdil, že nízké čelo znamená chabou inteligenci, naopak vysoké čelo je symbolem vysoké úrovně rozumových schopností. Lavater si zároveň všiml nenápadných maličkostí, jako jsou mateřská znaménka, pihy a bradavice. Jeho výklad byl oblíbený po celé Evropě, dočkal se mnoha úspěchů, ale i kritiky. Mezi nejvýznamnějšího kritika té doby považujeme **Georga Christoha Lichtenberga**, který si ve své satíře *Zlomek o ocasy* (ve které postupoval s prasečími ocasy stejně jako Lavater u lidí) bere na mušku nejen Lavatera, ale i všechny, kteří věřili teorii, že se podle tvarů těla dají poznat lidské vlastnosti. Právě Lichtenberg je zakladatelem *pathognomiky* neboli cesty, po které by se lidé měli vydat, pokud se ztotožní s nesmyslností fyziognomiky.

„Co pathognomikou Lichtenberg mínil? Nauku, která by se věnovala zkoumání, jak se duševní život člověka vyjevuje nikoliv ve statických rysech, ale pohyby a jejich vzájemnými souvislostmi. Zejména ty souvislosti Lichtenberg zdůrazňuje. Zoufalství není podle něho vyjádřeno pouze v obličeji. Zároveň se přece projeví i v pohybu rukou a samozřejmě celého těla a vyústí do rozmanitých „beznadějných“ pozic: ty pak mohou ještě více vypovídat o způsobech, jak se dotyčná osoba se svým stavem vypořádá nebo hodlá vypořádat.“ (Vávra, 1990, s. 31) Právě pathognomika předjímá to, čemu dnes říkáme mluvení beze slov. Není s podivem, že největší zásluhu na zájmu o mluvení beze slov mají divadelníci. Již na konci 18. stol. vydal **Johann Jakob Engel** dvousvazkovou knihu *Myšlenky o mimice*, která se považuje za nevyčerpatelnou sbírku příkladů mluvení beze slov. Právě Engel přikládal velkou úlohu krátkým mnohdy i sekundovým němohrám. Dostalo se pochyb, zdali nejsou němohry pouhým vyjádřením herců. Jediný rozdíl, který můžeme mezi divadelním a běžným vystupováním spatřit, je jeho intenzita. Na jevišti se zpravidla více zdůrazňují, aby byly patrnější. Jejich funkce je ovšem totožná a to prohlubovat smysl toho, co zveřejňujeme.

Mezi další významné osobnosti, které se podílely na ucelenějším pohledu na nonverbální komunikaci, řadíme lékaře **Theodora Piderita**, který zkoumal lidský obličej při chuťových kvalitách jako je sladkost, slanost, hořkost a kyselost. **Charles Darwin** přišel s myšlenkou tří principů, které popsal knize *Výraz citů u člověka a u zvířat* a díky které se dočkal nemalé kritiky. *Princip účelně sdružených návyků* se snažil vysvětlit na činnostech, které měly u předchůdců člověka praktický smysl. Bohužel řada z nich se postupem času vytratila a provádějí se jen silou zvyku. Proto přidal další *Princip protikladu*, ve kterém řada projevů mluvení beze slov vychází z vykonávání opačných pohybů, které navodí protikladný citový stav. Na *Principu přímého působení nervové soustavy* se Darwin pokusil popsat projevy červenání, zblednutí a pocení. Ty se podle něho projevují v situacích, kdy dojde k přebytku nervové síly.

Následující tabulka pojednává o nápadu upořádat mluvení beze slov do kategorií, která budou společná všem lidem a které budou všichni rozumět. Některá z nich se dochovala dodnes a často doprovází mluvenou řeč.

A – Obdarovávám	N – Stydím se.
B – Poskytuji pomoc.	O – Uctívám.
C – Hněvám se.	P – Vědomky souhlasím.
D – Nemám nic.	Q – Projevuji lítost.
E – Trestám.	R – Obávám se pohoršení.
F – Bojuji.	S - Slibuji rukou dáním.
G – Důvěřuji.	T – Usmířuji se.
H – Zabraňuji.	V – Registruji podezření a nenávisť.
I – Doporučuji.	W – Ctím.
K – Ochotně převádím.	X – Odměřeně zdravím.
L – Projevuji netrpělivost.	Y – Zjišťuji podlost.
M – Úporně přemýšlím.	Z – Žehnám.

Obr.1 – Omnium hominum communis sermo (Vávra, 1990, s.20)

3.2 Funkce neverbální komunikace

Z. Vybíral píše, že neverbální komunikaci člověk používá především proto, aby:

- podpořil řeč (reguloval její rychlost nebo zdůraznil to, co říká)
- nahradil řeč
- zvládl emoční prožitek a adaptoval se do emoční rovnováhy
- dokázal vyjádřit interpersonální postoj – jako jsou sympatie, ostych, dominance apod.
- dokázal sebezprezentaci – představení (Vybíral, 2005)

Zároveň dodává, kdy a za jakých okolností se používají ustálené neverbální prostředky. Můžeme se s nimi setkat při ceremoniálech (pozdrav), při rituálech (náboženská mše), při propagandě či masových setkáních (povstání, potlesk) nebo v umění (pantomima, tanec, divadlo aj.)

Jaro Křivohlavý (1988) uvádí stručný přehled toho, co vše si nonverbálně sdělujeme. Jsou to emoce, zájem o sblížení, záměrné ovlivnění postoje partnera a v neposlední řadě výše zmíněná interpretace toho, kdo jsem já.

3.3 Klasifikace neverbální komunikace

I přes to, že jednotlivé druhy nonverbální komunikace nemůžeme zkoumat izolovaně, jelikož tvoří celek nonverbálního projevu, ráda bych použila klasifikaci neverbální komunikace, kterou uvádí Křivohlavý v knize *Jak si navzájem lépe porozumíme* (1990). Dělí ji na:

1. mimiku (sdělování výrazem obličeje)
2. proxemiku (sdělování oddálením)
3. haptiku (sdělování dotykem)
4. posturologii (sdělování postojem)
5. kineziku (sdělování pohyby)

6. gestiku (sdělování gesty)
7. pohyby
8. paralingvistiku (sdělování tónem řeči)
9. aspekty vlastního zjevu

Tohoto dělení se budu držet v následujících kapitolách, ve kterých stručně popíši jednotlivé druhy nonverbální komunikace a spojím je s dětským projevem, díky němuž můžeme pozorovat sociální, kognitivní a emoční vývoj dítěte. Na tuto část naváží v praktické části diplomové práce, ve které použiji znalosti nonverbálního projevu a chování dítěte ve školním prostředí.

Další klasifikací nonverbálního projevu, kterou popisuje Vojtěch Černý (2007) a odvolává se na Ekmana a Friesena, je rozdělení neverbálních signálů podle jejich významu. Dělí ji na *kineziku*, kterou tvoří převážně gesta, postoje těla, hlavy, očí, končetin a jejich pohyby. Dále na *emblémy*, což jsou neverbální zástupci slov, které jsou nejčastěji arbitrální – ve většině kultur se používají stejná gesta pro souhlas a nesouhlas. Právě emblémy mohou slova úplně nahradit nebo dublovat jejich sdělení. Další kategorií tvoří *ilustrátory*, které jsou definovány jako pohyby přímo spojené s řečí, tzn. ilustrují to, co bylo řečeno verbálně. Tuto kategorii rozdělil Efrón na pět druhů ilustrátorů:

1. jazyková znaménka – vědomé i nevědomé projevy podporující členění slov a vět v toku řeči
2. ideografy – pohyby naznačující směr myšlenkových pochodů, mohou být paralingvistické s pohybovým doprovodem
3. ukazatele – pohyby určující umístění jedince, objektu nebo místa v prostoru
4. prostorová znaménka – symbolizují velikost prostoru, umístění objektu, vzdálenost od komunikátora
5. kinetografy – tělesná či jiná fyzická akce

Mimoslovní komunikace se dá rovněž rozdělit do čtyř hlavních skupin na symboly, ilustrátory, adaptéry a regulátory.

Symboly

Jedná se o signály, které mohou být přeloženy doslova v rámci konkrétní významové oblasti. David Lewis (1995) zmiňuje několik příkladů, které jsou pro symboly typické (např. palec a ukazovák tvořící O vyjadřující OK, dvěma prsty naznačené V – vítězství,...). *„Mnohé symboly jsou specifické pro určitou kulturu nebo oblast a nemohou být mimo ni přesně interpretovány. Pro naznačení sebevraždy například na Nové Guineji si sevrou krk jednou rukou, Američané zamíří jedním nebo dvěma prsty na svůj spánek symbolizující pistoli, zatímco Japonci mocně pohybují paží se sevřenou pěstí“*. (Lewis, 1995, str. 25) Symboly mohou být použity samostatně nebo spojeny do krátkých vět. Nejsnadněji rozpoznáváme symboly, které obsahují pokyny („Pojď sem“), příkazy („Buď zticha“), vyjadřují city („Jsem šťastná“) a fyzický stav („Je mi zima“), nabízejí popis („Štíhlá postava“) nebo žádají laskavost („Prosím, nechod“).

Ilustrátory

Jsou spojeny s řečí a mohou být používány pro zdůraznění slov a frází. Například když hovoříme o něčem, co se nachází na pravé straně, ukazují tímto směrem. Nejčastěji k tomu používáme ruce a hlavu. Klasifikaci ilustrátorů jsem uvedla u rozdělení od Vojtěcha Černého.

Regulátory

Jedná se o signály, které monitorují, koordinují a kontrolují konverzaci. Jsou velmi důležité na počátku nebo v závěru konverzace. Pro příklad uvádí David Lewis (1995) podání ruky, která slouží jako regulátor a zároveň vyjadřuje postavení a sílu jedince. Právě podání ruky signalizuje různé druhy dojmů, kterými chceme zapůsobit. Dominantní úchop se vyznačuje dlaní směřující dolů. Tento stisk ruky používají manažeři vyšších funkcí. Pokud chceme někomu vyjádřit ochotu podřídit se, zvolíme opačný úchop - tedy dlaní nahoru. Tento typ úchopu je vhodný pro jednání

s dominantním zaměstnavatelem či osobou, které chceme dáti najevo, že jsme ochotni jednat dle jeho požadavků. Pro zajímavost je tento typ úchopu všeobecně používán v islámských zemích, zejména u žen zdravících Evropany. Dominantnější stisk je mnohdy považován za pokus o navázání sexuálního vztahu.

Mezi nejčastěji používané regulátory řadíme pokyny hlavy a pohledy. Například rychlé pokyvování hlavy vyjadřuje pokus o předání slova a naopak pomalé značí spokojenost s řečnickovou mluvou. Když chce řečník předat slovo druhému, klesne hlasem, zpomalí tempo řeči a pohlédne dolů. Pokud si chce řečník udržet slovo, ačkoliv se jeho posluchač domáhá převzetí, je potřebné použít jiný soubor regulátorů. Např. uhnout pohledem a vyvázat se očnímu kontaktu – tím ztíží možnost přerušení.

Adaptéry

Jedná se o gesta, která uspokojují naše pocity a řídí naše reakce. Nejčastěji je používáme ve stresových situacích a při projevech nejistoty. Těchto gest je nepřeberné množství. Pro příklad uvádím ty nejčastěji vyskytované, jako je syndrom neklidných nohou, tahání ušních lalůčku, pohyby stále si upravujících vlasů. Joseph A. DeVito (2001) doplňuje, že se může jednat o adaptéry zaměřené k vlastní osobě (tření vlastního nosu), na člověka, se kterým vedeme dialog (sbírání smítka z jeho saka) nebo na předměty (mačkání papíru, hraní si s tužkou).

3.3.1 Mímika

Původ slova pochází z řeckého „mimos“ (napodobující, imitující). Je to tedy vědomé vyjadřování výrazem tváře, které způsobují stahy obličejových svalů. Právě mimické svaly jsou jedním z nejdůležitějších prostředků komunikace. Pomocí obličeje sdělujeme pocity sympatie, radosti, spokojenosti, ale i nezájmu, strachu, znechucení či pohrdání.

Věra Strnadová (2011) definuje mímiku jako pohyby svalů v obličeji, které jsou nejvýraznějším sdělovačem emocí. Zároveň vidí specifiku v tom, že vyjadřuje momentální psychický stav, ale zároveň relativně stálý emoční výraz.

Doherty – Sneddon (2005) klasifikuje mimické výrazy na výrazy štěstí, smutku, překvapení, strachu, hněvu a odporu. Například výrazy štěstí a smutku jsou výrazy

spontánními, protože se objevují automaticky v návaznosti na situaci. Právě tato dvojice výrazů se jako první objevuje u dětí. Zajímavostí je, že nevidomé děti, které neměly možnost výrazy tváře spatřit, vytvářejí šestici základních výrazů stejně jako děti vidící. Proto musejí být základní výrazy alespoň částečně vrozené.

Jak píše Křivohlavý (1988), nejsou to jen emoce, co je možné na obličejí pozorovat. Jsou to i kulturně tradovaná gesta, jako je například zdvořilostní úsměv nebo tzv. instrumentální pohyby obličejí, které lze spatřit například u kýchnutí. V knize se zároveň zamýšlí nad vztahem mezi výrazy obličejí a emocionálních stavem člověka. K sestavení souboru primárních emocí a jejich výrazů byl uskutečněn výzkum, ve kterém herci předvedli různé mimické výrazy, které byly promítány lidem. Ti měli vyjádřit, zda se jedná o odlišné mimické výrazy nebo o podobnou variantu téhož výrazu. Zároveň u jednotlivých výrazů uvedli, o jaký emocionální stav se jedná. K tomu jim dopomáhal slovník emocí neboli redukovaný soubor veškerých termínů pro označení citových stavů. „*Touto prací byl zjištěn poměrně velký souhlas v identifikaci sedmi tzv. primárních emocí ve výrazech obličejí:*

1. *šťěstí – nešťěstí*
2. *neočekávané překvapení – splněné očekávání*
3. *strach a bázeň – pocit jistoty*
4. *radost – smutek*
5. *klid – rozčilení*
6. *spokojenost – nespokojenost, až znechucení*
7. *zájem – nezájem“*

(Křivohlavý, 1988, s. 33)

Gwyneth Doherty-Sneddon (2005) zmiňuje, že schopnosti vytvářet různé výrazy obličejí jsou dány vrozenými mechanismy. Například novorozenec reaguje znechuceným výrazem na hořkou chuť. Dále popisuje, že schopnost rozlišení výrazů v obličejí se rozvíjí s věkem. Už v mladším školním věku se dítě učí rozlišovat a ovládat mnoho výrazů tváře, které jsou pro ně ze sociálního a společenského hlediska nezbytné.

„Rozlišujeme dva základní typy výrazů obličeje, které se liší svým původem: spontánní (bezděčné) výrazy a strojené (úmyslné) výrazy. Záměrné a volní pohyby obličejových svalů považujeme za strojené, neboť jsou ve skutečnosti předstírané. Nemusí nezbytně odrážet naše pocity, ale sdělují světu to, co chceme, aby věděl o našich pocitech. Naproti tomu spontánní výrazy jsou evolučně starší a objevují se jako přímý důsledek emočních prožitků nebo pocitů.“ (Doherty – Sneddon, 2005, s. 124)

Zbyněk Vybíral (2005) popisuje Levittův výzkum, ze kterého vyplývá, že z výrazu tváře nejsnáze rozpoznáme radost – téměř v devíti případech z deseti se nezmýlíme. Naopak největší problém máme při rozeznávání stavu opovržení. Tento stav poznáme v třetině sledovaných výrazů. Zajímavým zjištěním o neverbální komunikaci člověka právě prostřednictvím výrazu tváře je to, že v některých případech se neusmíváme proto, jelikož jsme šťastní, ale proto, abychom eliminovali potenciální útok soupeře a navodili si příjemný pocit.

Lewis zmiňuje, že při prvním setkání s obličejem neznámého člověka, postupujeme systematicky v tzv. sérii trojúhelníkových pohybů. *„Podle provedených průzkumů je přibližně 75 procent času věnováno na průzkum trojúhelníku tvořeného očima a ústy, 10 procent čelu a vlasům, 5 procent bradě a posledních 10 procent je věnováno zbývajícím částem. Průměrná doba průzkumu obličeje druhého při počáteční fázi je okolo tří vteřin.“ (Lewis, 1995, s. 74)*

Vojtěch Černý (Černý, 2007) se v kapitole Zóny obličeje odkazuje na Ekmanovu metodu FAST (Facial Affect Scoring System) a rozděluje emoční projevy obličeje do tří oblastí:

- oblast čela a obočí – sděluje nám bolest, úzkost, překvapení
- oblast očí a víček – sděluje nám strach, smutek a zájem
- oblast dolní části obličeje – tvář, nos a ústa – sděluje nám štěstí, radost a spokojenost

	ČELO	OBOČÍ	DOLNÍ ČÁST OBLIČEJE
PŘEKVAPENÍ	zvednuté, horizontálně vrásčité	prohnuté do oblouku, oční víčka otevřená, bělmo viditelné pod i nad duhovkou	ústa se otevírají, čelist klesá směrem dolů
STRACH	vrásky jsou uprostřed	zvednuté, stažené, horní víčko otevřené, dolní víčko napnuté	ústa otevřená, rty zatažené dovnitř nebo vyšpulené
ZNECHUCENÍ	-	obočí pokleslé a tlačí horní víčko dolů, kořen nosu vrásčité	tváře nafouklé, horní ret zvednutý
ROZČILENÍ	na čele vertikální vrásky	obočí je pokleslé a mezi ním se objevují vertikální linky	rty sevřené s pokleslými koutky, nosní dírky rozšířené
ŠTĚSTÍ	-	víčka jsou zvednutá, u vnějších očních koutků drobné vrásky	koutky úst roztažené směrem nahoru, tváře zvednuté
SMUTEK	horizontální vrásky	obočí se svažuje, horní víčko zvednuté	koutky směřují dolů

Tab. 1 – Základní emoce a jejich vyjádření

3.3.1.1 Pohledy očí

Joseph DeVito (2001) tvrdí, že pohledy očí jsou považovány za nejdůležitější systém neverbálního sdělení. Pohledy můžeme předávat celou řadu sdělení. Jedním z nich je i předání informace týkající se otevřeného komunikačního kanálu, který dává prostor k mluvení. To funguje například ve škole, kdy učitel položí otázky a pohledem upozorní žáka, aby odpověděl.

Mary Hartley (2011) v praxi uvádí, že signály vysílané očima, jsou při setkáním s partnerem základem komunikace. Zornice totiž vysílají signály, na které podvědomě reagujeme a nemůžeme je vědomě kontrolovat. Při pocitu radosti a zálibení se nám zornice rozšíří a zvětší, naopak je tomu při pocitu zlosti a nenávisti, kdy se nám zornice zúží a zmenší. Oční kontakt je pro komunikaci důležitý i z hlediska důvěryhodnosti. Člověk, který se nám při konverzaci nedívá do očí, na nás působí nedůvěryhodně,

máme tendenci mu nevěřit a další kontakt nevyhledávat. Proč se ale člověk, se kterým vedeme rozhovor, vyhýbá očnímu kontaktu? Jedním z důvodů může být jeho plachost, nenávisť nebo strach.

Tentýž autor se odkazuje na Michaela Argyleho (2011), který vyzoroval, že oční kontakt tvoří 30 – 60% z celkového času konverzace. Hartley zároveň uvádí několik poznatků týkajících se očního kontaktu. Zajímavým zjištěním je, že pokud se nacházíme v roli posluchače, oční kontakt udržujeme déle než v roli vypravěče. V přeplněných dopravních prostředcích nebo ve výtahu se snažíme očnímu kontaktu vyhnout, i přes to, že se s lidmi známe.

Co se týče očního kontaktu mezi příslušníky různých kultur, je zajímavé, že např. Američané považují přímý zrakový kontakt za výraz otevřenosti a poctivosti na rozdíl od Japonců, kteří jím vyjadřují nedostatečný respekt.

Abychom ještě lépe porozuměli očnímu kontaktu, je důležité vědět, jaké prvky obsahuje. Ty kategorizuje Mareš a Křivohlavý následovně (1995):

- směr zorné osy – zaměření pohledu na určitý cíl
- délka-pohledu – trvá-li pohled déle, hodnotí se spíše negativně
- četnost pohledů
- celkový objem pohledů – je ukazatelem sociálního zájmu
- sled pohledů – pořadí
- úhel pootevřených očních víček – může být odlišný při různých pohledech
- tvary obočí
- vrásky kolem očí
- frekvence mrkacích pohybů (souvisí s fyziologickými ději i s psychickými stavy jedince)
- velikost zornic (souvisí s emocionálním stavem člověka)

Učitel by měl být schopen ve své praxi pohledy očí hojně využívat a umět s nimi pracovat. Dobrý pedagog by měl věnovat přibližně stejný objem pohledů všem žákům, protože díky nim můžeme žáky pochválit, povzbudit, ale také napomenout či pokárat. Děti jsou velmi citlivé na míru pozornosti, která je jim doma či ve škole věnována.

3.3.2 Proxemika

Definici proxemiky neboli prostorového umístění definuje Vojtěch Černý jako tzv. *sympatickou vzdálenost* mezi účastníky komunikace. Vzdálenost je závislá na sympatiích mezi účastníky komunikace a nezávislá, když se vlivem vzdálenosti mění hodnoty informací. (Černý, 2007, s. 43)

Mary Hartley popisuje proxemiku jako neviditelnou bublinu, která nás obklopuje a zároveň chrání proti dotěrnostem. Některým lidem do bubliny vstoupit, jiným nikoli. (Harley, 2011)

Edward Hall (1966), americký antropolog a průkopník studií prostorových nároků člověka, rozdělil komunikační prostor na čtyři základní zóny:

1. zóna intimní – vzdálenost mezi komunikujícími je od přímého kontaktu do 50 cm
2. zóna osobní – vzdálenost komunikujících je od 50 – 150 cm
3. zóna společenská – 1,5 – 3 m
4. zóna veřejná – větší než 3 m

(Changingminds, 2015)

Allan Pease zároveň doplňuje, že velikost osobního prostoru závisí i na tom, v jakém prostředí a s jakým zalidněním člověk vyrůstal. Tato velikost bubliny je zároveň podmíněná kulturně. Proto je kategorizace Edwarda Halla pouze orientační, neboť její přesnost je dána dalšími faktory, kterými jsou temperament, národnost, zvyklosti aj. (Pease, 2001)

Jako krásný příklad rozdílného chápání osobního prostoru nám poslouží japonská kultura. E. T. Hall si ve svých antropologických výzkumech všiml chování různých národů. Zjistil, že například Japonci a Arabové jsou zvyklí na užší personální vztah než Evropané a je pro ně urážkou, že mu partner „odepře vůni svého dechu“. (Křivohlavý, 1988)

Pro jiné národy je narušení osobního prostoru vnímáno jako ohrožení psychické svobody a může vyústit v nervozitu, neklid a potažmo i útok. Pokud se ovšem lidé stanou součástí davu, D. Lewis tvrdí, že se stávají automaticky vzrušenějšími. Toto jednání je dáno přirozeným primitivním mechanismem přežití „boj - útěk“. Tento reflex vyvolává zrychlení srdečního tepu, zvýšené pocení a nárůst svalového napětí. Právě tyto změny nám v situacích, kdy jde o život, usnadňují boj a útěk.

DeVito (2001) popisuje, co ovlivňuje prostorovou komunikaci. Naše vztahy k prostoru ovlivňuje několik faktorů. Jedná se především o postavení, kulturu, pohlaví a věk. Tvrdí, že lidé stejného postavení mezi sebou udržují menší vzájemný odstup než lidé nestejného postavení. Dalším příkladem, který uvádí je odlišné postavení lidí z různých kultur. Příslušníci severoevropských kultur a američané dodržují při komunikaci značný odstup. V porovnání s nimi Jihoevropané a lidé z východních kultur k sobě stojí mnohem blíže.

Co se týče školního prostředí, Peter Gavora (2005) uvádí, že žáci základní školy brání svůj osobní prostor oddělovací čarou na lavici, přetahují se apod. Tento způsob není patrný u žáků středních a vysokých škol. Zde si ovšem můžeme povšimnout jiného projevu, a to odkládání oděvů či tašek na vedlejší židli. Tím si žáci zvětšují svůj osobní prostor, ve kterém se cítí lépe. Co se týče proxemiky mezi učitelem a žákem, vždy závisí na situaci, ve které se komunikace odehrává. Jiný odstup má učitel od žáků při výkladu učiva, při zkoušení, při kárání či utěšování.

Učitel by měl osobní zónu žáků respektovat. Jelikož je přirozeně vyšší a má větší postavu než děti, měl by svou výšku k dětem přizpůsobit. V částech vyučovacích jednotek na koberci, si děti s učitelem navzájem vstupují do osobní zóny. Tento jev není ovšem brát jako znepokojující a jejich vztah se mění z formálního na téměř neformální.

3.3.3 Teritorialita

Teritorialita je jedním z dalších aspektů komunikace související s prostorem. Jak popisuje Joseph DeVito, tento termín je převzat z etologie (vědy o projevech a chování zvířat v jejich přirozeném prostředí) a znamená projev vlastnických vztahů k určitému prostoru. V některých kulturách a organizacích mají výše postavení jedinci právo narušovat teritorium druhých. V praxi to vypadá tak, že ředitel velké společnosti může narušit teritorium níže postaveného úředníka náhlým vpadnutím do kanceláře, zatímco opačný postup by byl těžko myslitelný. Jak zvířata, tak i lidé si svá teritoria označují. Označení centrální oznamuje, že je teritorium vyhrazeno. Pro příklad uvádí svetr pověšený na židli. Tímto způsobem dáváme najevo, že označené teritorium patří nám. Hraniční označení rozlišuje naše teritorium od ostatních. Je to například opěrka sedadla v autě nebo vstupní dveře domu. A dále jsou to znaky, které identifikují náš majetek (DeVito, 2001)

Věra Strnadová dodává: *„Teritorium se projevuje v komunikaci tím, že každý z účastníků rozhovoru jej určitým způsobem brání. Některé lidi v něm respektujeme, jiné odmítáme, například natočením těla, přehlížením osoby, nepřipouštěním osoby ke slovu. Ochrana může existovat i v přenesené podobě – jako teritorium odbornosti. Například lékař nemá rád, když pacient zná příliš mnoho detailů z choroby, kterou právě prodělává.“* (Strnadová, 2011, s. 140)

3.3.4 Haptika

Předmětem haptiky je dotyk. Termín haptika byl zaveden lingvistou Wiliamem Austinem a vyjadřuje taktilní kontakt, jenž zahrnuje příjem zpráv o působení tlaku, tepla, chladu a bolesti. Jak píše Černý, doteky zahrnují vše od podání ruky přes pohlazení až k erotickému laskání. Uvádí také, že ženy jsou přirozeně vstřícnější na dotek než muži, což může být zapříčeno jejich mateřským pudem, který uplatňují zejména k výchově dětí. (Černý, 2007)

Dotyková komunikace podléhá pravidlům více než ostatní prostředky neverbální komunikace, a to z důvodu přijatelnosti. O. Tegze konstatuje, že každý tělesný dotek je doprovázen silnými pocity a prožitky. Právě dotýkání se hraje důležitou roli v rozvoji

osobnosti člověka. Je vědecky dokázáno, že dítě, které má nedostatek tělesného kontaktu se svoji matkou, je citově deprimované a toto může způsobit zpomalení vývoje dítěte či jeho dlouhodobější psychickou újmu. O. Tegze uvádí příklad z dětských domovů či kojeneckých ústavů, kde se děti nevědomě a nekontrolovatelně snaží dostat se do kontaktu s přítomnými osobami, obejmout je nebo se jich držet. (Tegze, 2007)

Hlavní významy dotyků identifikovali dva výzkumníci Jones a Yarbrough na které se odkazuje DeVito (2001). Mezi pět nejdůležitějších významů řadíme:

- vyjádření pozitivních emocí jako je podpora, ocenění, náklonost či sexuální zájem
- vyjádření hravosti ve smyslu náklonosti ale i agrese
- ovládání a usměrňování chování, postojů a pocitů druhého (například při snaze přilákat něčí pozornost se dotyčného dotkneme)
- rituální dotyky, mezi které řadíme podání ruky či objetí
- funkční dotyky prováděné za účelem určitého úkonu – odstranění smítka z partnerova obličeje apod.

Dotek může být interpretován jako projev přátelství (pohlazení) nebo jako projev nepřátelství (facka). V rámci taktilní komunikace rozlišuje Mikuláščík doteková pásma těla. Jedná se o pásmo společenské, do kterého spadají ruce a paže, dále pásmo přátelské, do kterého spadají paže, ramena, vlasy a obličej a pásmo intimní, které je neomezené a individuální a závisí na potřebách a vnímání jednotlivce. (Mikuláščík, 2010)

Dále rozlišujeme několik typů dotyků, které kategorizoval Lewis následovně:

- *„funkcionálně – profesionální: dotyky prováděné ze specifických důvodů (např. kontakt během vyšetření u lékaře)*
- *společenský: ritualizované způsoby dotýkání při společenském styku (např. podání ruky na začátku a na konci interakce)*
- *přátelsko – srdečný: dotek vyjadřující radost z přítomnosti druhého*

- *laskavě – intimní: dotyky vyjadřující hluboký, citový vztah a blízkost*
- *sexuálně – erotický: sexuální vzrušení z přítomnosti druhého, fyzická přitažlivost“*

(Lewis, 2008, s. 140)

Ve školním prostředí zaujímají dotyky nemalou úlohu. Jemným dotykem může učitel žáka pochválit či pokárat. Zvláště děti na prvním stupni vyžadují pravidelný a láskyplný dotek učitele znamenající jeho náklonost a starost.

3.3.5 Posturologie

„*Odborná nauka pro sochaře*“ – tak definuje Jaro Křivohlavý posturologii neboli posturiku. Podle jeho názoru právě sochaři dovedou dávat pozor na to, kde má člověk ruce a nohy, kam naklání hlavu, jestli je předkloněn či zakloněn. „*Tak vidí člověka v celkovém obraze – konfigurace všech jeho částí.*“ (Křivohlavý, 1988, s. 58)

Jedná se tedy o vědní disciplínu, zabývající se studiem přenášení informací pomocí zaujímání určitých poloh částí nebo celého těla. Tento termín pochází z francouzského posture – držení těla, postava. DeVito uvádí příklady, na kterých je zřejmé, jak důležité je zaujmout správný postoj při komunikaci. „*Způsob, kterým využíváte prostor, hovoří k druhým stejně jistě a hlasitě jako slova nebo věty. Mluví, který stojí v těsné blízkosti posluchače, mu při řeči položí ruku na rameno a dívá se mu do očí, signalizuje něco velmi odlišného od mluvčího, který stojí v koutě se založenými rukama a dívá se do země.*“ (DeVito, 2001, s.132)

Proto poloha, kterou člověk zaujme, prozrazuje o něm samotném více, než si dotyčný vůbec uvědomuje. Z hlediska fyziologie rozeznáváme tři základní typy poloh člověka – vsedě, ve stoje, vleže. Pokud hovoříme o kompozici tělesné polohy, máme na mysli vzájemnou polohu dvou částí těla. Jde-li nám o vystižení všech částí těla v dané tělesné poloze, hovoříme o konfiguraci. Právě konfigurace zahrnuje konkrétní polohu rukou, nohou, hlavy či krku. (Křivohlavý, 1988)

Co je důležité zmínit, je fakt, že při definici tělesné polohy je nutno zdůraznit moment časové stálosti a setrvalosti. Tělesná poloha totiž naznačuje nejen to, co se s danou osobou děje ve sledovaný okamžik, ale i to, co se s ní dělo v předcházejícím okamžiku a co se bude dít v následující chvíli. (Černý, 2007)

Co se týče interpersonálních kontaktů, není s podivem, že člověk zaujímá odlišné polohy těla v případě, když je sám, když je v přítomnosti jiné, zejména cizí osoby a když je ve skupině.

„Tělo má schopnost se formovat. Právě forma a tvar vznikají v čase a jejich výsledná podoba je mimo jiné ovlivňována nábojem nejzákladnějších emočních prožitků odvíjejících se od povahy vztahu člověka – biopsychosociální prostředí. Obsah spoluutváří formu. Protože platí i opačný vztah, že forma ovlivňuje obsah, umožňují nám pozice a pohyby těla určité prožitkové kvality „vytvářet“.“ (Tegze, 2007, s.195)

Černý se odkazuje na Mehrabiana, který ze svých studií vyvodil dva základní rozměry držení těla, kterými jsou Naléhavost – projevující se v mírném předklonu, při kterém se objevuje dotýkání se sebe sama, vyhledávání prostorové blízkosti, tendence k častějšímu pohledu a přímé orientaci směrem k partnerovi. Tento typ chování je častější u osob, se kterými jsme v blízkém poměru a vyskytuje se více u žen než u mužů. Druhým typem držení těla je Relaxace, která se vyznačuje asymetrickou polohou paží, je charakteristická náklonem na bok, uvolněnými rukama a záklonem celého těla. Právě toto držení těla se využívá při interakci s osobou nižšího sociálního postavení, častěji vůči ženám a k osobám opačného pohlaví. Muži tohoto postavení využívají v interakci s jiným mužem, kterého nemají příliš v oblibě. (Černý, 2007)

Každý z nás jsme si určitě někdy, možná nevědomky, zkřížili při rozhovoru ruce před tělem. *„Paže před vámi vytvoří ochranou bariéru, jako byste reagovali na útok“* – tak popisuje Mary Hartley (Hartley, 2004, s. 36) pozici, která je přirozená při vytváření bariér mezi komunikanty. Právě tuto pozici většinou zaujímáme, když chceme vyjádřit nesouhlas s tím, co bylo

Obr. 2 – vytvoření bariér (Hartley, 2004, s. 37)

řečeno a zároveň se nechceme vzdát svého názoru. Ten samý autor zároveň uvádí několik situací, které demonstrují, jaké signály člověk vysílá v defenzivě, v nesouhlasu, při nedostatku sebedůvěry. Srovnává je s postoji, které jsou chápány jako výraz nadřazenosti a povýšenectví.

V některých případech jsme si navykli používat gesto, které vyjadřuje nervozitu a nedostatek sebedůvěry – kolem těla ovineme jednu paži (obr. 2). Ochranou bariéru vytvoříme také například tím, že před sebe umístíme předměty (kabelka, spisy apod.), které přirozeně vytvoří štít mezi mnou a ostatními. Nejen ruce, ale i nohy mohou být překřížené a tím vyjadřující obranu nebo negativismus.

Co se týče způsobů sezení, Hartley předkládá několik ukázek, na kterých je zřejmé, jak se člověk cítí a jak je vnímán okolím.

Obr. 3 – způsoby sezení
(Hartley, 2004, s.38)

Oba dva příklady na Obr. 3 naznačují projev nadřazenosti a sebedůvěry. Tyto projevy jsou spíše charakteristické pro muže a může být vnímán za agresivní.

Jaký postoj ovšem zvolit, pokud chceme o osobu, se kterou hovoříme, projevit zájem? Obrátíme se na ni celým tělem, jelikož právě nohy směřují tam, kde je naše centrum pozornosti. Měli bychom držet ruce volně podél těla, ale neopírat je o něj. Právě osvojení si chování, které vyjadřuje nejen zdravou sebedůvěru, ale také úctu k druhým, nám pomůže zvládat pracovní situace efektivněji. Právě uvolnění a vzpřímená pozice s otevřenými gesty je projevem asertivních neverbálních signálů. (Hartley, 2004)

Když se zaměříme na školní prostředí, tak právě učitelův postoj ve třídě by měl být sebejistý a měl by budit respekt. Zároveň by z něho měli žáci poznat zaujetí pro věc a snahu motivovat a povzbudit je k aktivitě.

3.3.6 Paralingvistika

Paralingvistika neboli parajazyk je komunikace mimoslovními složkami hlasového projevu, které se nedají zaznamenat. Jde tedy o zvukovou neboli vokální stránku neverbálního sdělení, při kterém není důležité, co říkáme, ale jakým způsobem to sdělujeme. „*Nasloucháme-li hovoru, pak slyšíme častokrát zvuky, které lze těžko popsat, tj. zachytit a registrovat. Máme na mysli všelijaké zvuky a pazvuky, které vycházejí z hrdla, ale kterých si slovník jazyka českého vůbec nevšímá. Příkladem mohou být všelijaká ta >éééé ...< nebo >ehm, ehm, ehm, ehm ...< či >hm, hm, hm ... < atp. Patří sem i povzdechy a obdobně akustické projevy hlasitého dýchání. I když tato produkce není snadno písemně zaznamenatelná, přece jen nám něco říká o hovořící osobě a o jejím psychickém stavu.*“ (Křivohlavý, 1988, s. 137)

Černý (2007) se odkazuje na N. Haysovou, podle níž je jednou z nejvýznamnějších forem neverbální komunikace metakomunikace. Jedná se o různé dimenze, jimiž můžeme obohatit řeč: pomlky, tón hlasu, tempo aj.

Harley (2004) dodává, že je až neuvěřitelně snadné vytvořit odlišný dojem, než jsme původně zamýšleli tím, že tyto aspekty, kterými je právě tón hlasu, tempo řeči a pomlky v ní zapojené, použijeme nesprávným způsobem. Zároveň stručně popisuje jednotlivé aspekty, kterými je již zmíněný tón hlasu, který může význam mluveného zesílit či naopak zeslabit. Může se stát, že svou řeč doplňujeme neadekvátní tónem. V těchto případech jsme ironičtí nebo sarkastičtí. Velmi účinným způsobem, jak

můžeme naši řeč ozvláštnit, je výška tónu. Každý z nás disponuje určitou výškou tónu, kterou jsme ovšem schopni měnit podle situace. S výškou tónu řeči souvisí i důraz, který na slova položíme, pokud chceme vytyčit jejich význam. Velmi důležitým aspektem je tempo řeči a pauzy, které mezi věty vkládáme jednak pro zdůraznění toho, co říkáme a zároveň dáváme posluchačům čas pro pochopení toho, co právě vyslechli.

Zdeňka Konečná ve své knize *Základy komunikace* (2009) uvádí, že paralingvistické jevy, které se vyskytují v řeči komunikátora, mohou vytvořit předsudky. Například ten, kdo mluví tiše, je nerozhodný a naopak ten, kdo mluví hlasitě, na sebe přehnaně upozorňuje a je rád středem pozornosti. Tyto závěry nejsou nikterak podloženy studiemi, nicméně v interpersonální komunikaci přetrvávají a ovlivňují ji.

Jak popisuje Krivohlavý (1988), paralingvistické složky akustického projevu je možno rozdělit do čtyř skupin:

1. Hlasová dimenze akustického projevu
2. Časové charakteristiky řečového projevu
3. Interakční vztahy v jazykovém skupinovém projevu
4. Jiné než slovní akustické projevy

Tyto jednotlivé skupiny jsou velmi zajímavým způsobem popsány. Například hlas je velice účinným sdělovačem psychického stavu komunikátora, který se projevuje zbarvením hlasu, tóninou a hlasitostí. V psychologických laboratořích se nyní již pravidelně setkáváme s elektronickými přístroji, které zaznamenávají akustické spektrum řeči. Získané údaje nám mohou dopomoci nejen ke statickému obrazu hlasového projevu, ale mohou téměř s přesností určit, v jakém stádiu maniodepresivní psychózy se pacient nachází.

Velmi zajímavou studií je porovnání množství slov, které řekne žena a muž za den. U žen se zjistilo, že se jedná o zhruba 26000 slov, kdežto u mužů je to značně méně, a to kolem 12000 slov denně. Časová charakteristika také ukazuje, že tempo a rychlost řeči se mění u téže osoby v závislosti na situaci. Častěji se setkáváme s časovými projevy, u nichž není rychlost produkce slov konstantní. Tato dynamika řeči

je úzce spojená s tématem rozhovoru. „Zvláště důležité jsou přitom extrémní případy této dimenze, tj. fáze úplného ticha a fáze překotného hovoření. Ticho naznačuje váhání, nejistotu, rozpaky. Překotná produkce slov naopak citové vzrušení a osobní zaujetí rozhovorem.“ (Křivohlavý, 1988, s. 137)

Křivohlavý dále přirovnává tempo řeči v rozhovorech k hudbě. I tam totiž skladatel záměrně mění allegro (živěji) na pomalejší tempo z důvodu snazší a lépe poslouchatelnou skladbu, která příliš neunavuje dlouhotrvajícím rychlým tempem nebo naopak příliš dlouho trávající pomalou, vleklou fází. To samé platí i v rozhovorech – při rychlém tempu řeči může dojít k zahlcení posluchače, který nestačí dekodovat, co mu bylo řečeno a tím pádem porovnat s tím, co již zná.

Ve skupině při rozhovoru v první řadě sledujeme relativní délku řeči jednotlivých účastníků. Délka slova (promluva) se zákonitě vztahuje k počtu účastníků rozhovoru. Průměrná délka rozmluvy roste s počtem účastníků. Ve skupině více účastníků platí, že když si někdo vezme slovo, tak využívá příležitosti, která není tak častá a mluví déle, než by mluvil ve skupině menší.

Černý (2007) se opírá o studie, které tvrdí, že pokud jde o samotné porozumění sdělované informace, musel by být přednášející „mimořádně vokálně nezdatný“, aby to mělo na posluchačovo porozumění vliv, protože slabé vokální kvality spíše utvoří posluchačův dojem o řečníkovi samotném, než o jeho sdělení. (Černý, 2007, s. 130)

3.3.7 Kinezika a gestika

Kinezika (nazývaná také kineziologie či kinetika) je nauka o pohybech. Jejím autorem je Ray Birdwhistell, americký antropolog, který zavedl nejmenší pohybové jednotky neboli kiny, které se rozrůstají do složitějších kinemorfů a do nejsložitějších kinemorfických konstrukcí. (Černý, 2007)

Věra Strnadová prezentuje kineziku jako „spontánní pohyby různých částí těla, které nemají význam gest.“ Zároveň doplňuje, že každý člověk má své vlastní specifické pohyby, díky nimž se dá rozpoznat i na dálku. I přes to, že jsou tyto pohyby spontánní, je možné z nich vyčíst určité informace. (Strnadová, 2011, s.137)

Nelešovská (2005) tuto informaci doplňuje tím, že lidé s mimořádným pozorovacím talentem dokáží podle druhu pohybu vyčíst, v jaké náladě se pozorovaný člověk nachází.

Velice přehledně rozdělil základní pohyby z hlediska časového Schefflen, na kterého se odkazuje Křivohlavý (1988, s. 68), a to následovně:

- *„bodové činnosti, které trvají několik sekund až několik desítek sekund*
- *pohybové pozice, které trvají delší dobu – 5 – 20 min*
- *pohybové prezentace, které zahrnují celkový vzor pohybové činnosti a trvají řádově hodiny.“*

(Křivohlavý, 1988, s. 68)

Pro přehled uvádí k popisovaným druhům příklady. Mezi bodové činnosti řadíme podání ruky, pokývnutí hlavy a jiné. Pohybová činnost zahrnuje například setkání či loučení s přáteli a pohybová prezentace začíná příchodem jedince do společnosti a končí jeho odchodem a zobecňuje tak jeho celkovou pohybovou aktivitu během celého dne.

Kinetika má také „za úkol“ podpořit verbální složku řeči a to tak, že zvyšuje důraz výpovědi, ilustruje výpověď a přináší o ni další informace. Zároveň poskytuje zpětnou vazbu od posluchače a je signálem pro další udržování pozornosti. Její absenci pocítíme hlavně v situacích, kdy ji není možné využít, jako je například telefonní hovor. (Černý, 2007)

Následující řádky pojednávají o gestech neboli pohybech mající výrazný sdělovací účel, doprovází slovní projevy nebo je nahrazují. Tak definuje gesta Křivohlavý (1988) a řadí je pod kineziku. Termín gesto je odvozeno z latiny a v překladu znamená projevovat cit, smýšlení či vlastnost. *„V řadě případů gesto obecně naznačuje to, co by bylo možno říci slovem, ale co je přejí jen srozumitelnější, když se to ukáže. Příklad: V přeplněné místnosti, kde se lidé spolu hádají, vystoupí najednou silnější muž, uhodí pěstí do stolu zvolá >Tady bude ticho!< Tímto gestem*

velice srozumitelně naznačí, co je ochoten udělat, aby své přání prosadil.“ (Křivohlavý, 1988, s. 71)

Co se týče historie, již u úvodu jsem uvedla tabulku *Omnium hominum communis sermo* (Obr. 1), která zobrazuje gesta používaná a zobecnělá již několik stovek let. Tato gesta jsem začala sledovat u lidí v blízkém okolí a velice mne překvapilo, jak hojně jsou stejná gesta používaná i dodnes a jsou často lépe srozumitelná než samotné slovo.

Pease (2001) se ve své knize *Řeč těla* zaměřuje na dvě nejzákladnější gesta, kterými je zavrtění a přikývnutí hlavou. Zajímavé je, že výzkum ukazuje, že lidé narození hluchí, slepí a němí, přikývují hlavou na souhlas. Badatelé na základě podobných výzkumů usuzují, že právě přikývnutí je vrozené. Naopak zavrtění hlavou považují za první naučené gesto. Vysvětlují to na příkladu kojence, který již pln mateřského mléka odvrátí hlavu od matčina prsu na stranu. S pohyby hlavy souvisí i její základní postavení. Ve své knize rozlišuje tři základní postavení hlavy: vzpřímená hlava – člověk zaujímá neutrální postoj k tomu, co slyší, hlava mírně skloněna na stranu – zvýšený zájem o věc a hlava skloněná dolů je známkou odmítavého či odsuzujícího stanoviska.

Co se týče používání gest pedagoga v praxi, měl by se vyhnout rušivým hybridním gestům, která mohou ubírat na pozornosti žáků a může působit nervózně a neprofesionálně. Gesta můžeme ve třídě využívat efektivně místo slov: *vstaňte, posad'te se, ztiš se, pokračuj* apod.

Každý učitel používá gesta individuálně. Podle mého názoru může nadměrné používání gest rušit průběh hodiny tím, že se žáci spíše soustředí na význam gest než na samotnou práci. Gesta mohou ovšem při optimálním využití hodinu zpestřit a žáky uvést do činnosti lépe, než slovní povely.

II. Praktická část

4 Průzkumné šetření

„Výzkum je systematický způsob řešení problémů, kterým se rozšiřují hranice vědomosti lidstva. Výzkumem se potvrzují či vyvracejí dosavadní poznatky, anebo se získávají nové poznatky.“ (Gavora, 2000, s. 11)

Takto volně překládá Gavora definici Leedyho výzkumu a dodává, že v empirickém výzkumu pracujeme převážně s fakty, které zaznamenáváme a následně zpracováváme a interpretujeme, čímž získáváme nový pohled na existující poznatky o pedagogickém jevu. (Gavora, 2000)

V praktické části diplomové práce jsem se zaměřila na kvantitativní průzkum, ve kterém jsem použila metodu pozorování a rozhovoru. Tyto typy metod výzkumného šetření jsem zvolila přiměřeně k věku dětí a uzpůsobila prostředí i výuce.

4.1 STANOVENÍ CÍLE

Cílem průzkumného šetření bylo ukázat:

- jaká je četnost neverbálních projevů u učitelů 1. stupně základních škol při klasické frontální výuce ve srovnání s interaktivním typem výuky, jejíž součástí byl debaťní kruh a didaktická hra,
- jak je zapojují do svého projevu ve výuce,
- jak na ně reagují žáci,
- jak by měla správná neverbální komunikace mezi žákem a učitelem vypadat – návrh pro tvorbu metodické příručky.

4.2 VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Pro toto výzkumné šetření jsem zvolila následující výzkumné otázky, které korespondují s cílem této praktické části. Zjistila jsem, jaké neverbální projevy uplatňuje učitel/učitelka při běžné frontální výuce a jak na projevy reagují děti.

- Jaké neverbální projevy používá učitel/učitelka při frontální výuce?

- Jaké neverbální projevy používá učitel/učitelka při interaktivní výuce (debatní kruh, didaktická hra)?
- Souvisí typ výuky (frontální) s neverbálními projevy žáků???
- Jak děti vnímají neverbální projevy svých učitelů?
- Jak se liší neverbální projev u vybraného muže – učitele a ženy – učitelky?

4.3 PROCEDURA

Průzkumné šetření jsem prováděla ve třech třídách 2. ročníku městské základní školy Resslerova v Pardubicích. Tato škola se nachází v klidné části Pardubic v těsné blízkosti lesoparku, kde děti rády tráví čas s družinou i ve svém volném čase. Školu navštěvuje téměř 500 dětí a je rozdělena na první a druhý stupeň.

Tato škola patří v Pardubicích mezi velmi úspěšné především v přípravě žáků devátých tříd na přijímací zkoušky na střední školy. Dojíždějí sem i děti z okolních vesnic, které navštěvovaly malotřídní školy a jejich integrace do výuky v plně organizované škole je naprosto bezproblémová.

Pro průzkumné šetření jsem si tuto školu vybrala hlavně z toho důvodu, protože jsem zde plnila všechny povinné praxe, které se konaly v místě bydliště. Díky tomu, že jsem se účastnila různých mimoškolních aktivit (zápis, projektové dny), dostala jsem možnost zde učit 4 měsíce jako zástupce za nemocného učitele, a proto prostředí školy i všechny zaměstnance dobře znám.

Všichni kolegové, které jsem měla možnost poznat a u kterých jsem chtěla průzkumné šetření uskutečnit, neměli s náslechy, s dotazy a celkovou realizací průzkumu žádný problém a ve všech směrech mi vyšli vstříc. Rádi mi poradili a jejich rady mi určitě dopomohly k tvořivější a přesnější práci.

4.4 VÝZKUMNÝ VZOREK

Výzkumné šetření probíhalo ve 2. ročnících základní školy Resslerova v Pardubicích. Prostor školy jsem dobře znala, protože jsem zde měla možnost několik měsíců učit, a to právě ve třídách, ve kterých jsem výzkum realizovala.

Výhodou tedy byla, že jsem nebyla pro žáky neznámým a tudíž i rušivým elementem ve výuce.

Pro pozorování jsem si vybrala pana učitele a paní učitelku stejného ročníku, protože mne zajímalo, jak a jaké neverbální projevy používá ve výuce stejného ročníku žena a jaké muž. Oba dva učitele jsem pozorovala čtyři vyučovací hodiny. Do záznamového archu jsem zapisovala všechny sledované jevy. Zajímavým zjištěním byl fakt, že jsou tyto dva učitelé stejně staří (32 let) a panuje mezi nimi hezké přátelství.

Pro rozhovor jsem si vybrala 14 dětí z každé třídy a zrealizovala s nimi krátký rozhovor týkající se neverbálních projevů jejich učitelů na základě fotek poskytnutých se souhlasem učitelky. Děti, se kterými jsem rozhovor realizovala, jsem vybrala náhodně bez ohledu na věk, pohlaví a další atributy. Jak správně udělat náhodný výběr, popisuje Gavora (2000) ve své knize Úvod do pedagogického výzkumu. Není možné ho realizovat způsobem „odtud vezmi 6 žáků, odtud také 6“. *„Nejspolehlivěji se uskutečňuje náhodný výběr losování nebo pomocí tabulky náhodných čísel.“* (Gavora, 2000, s. 61)

Pro průzkumné šetření jsem zvolila náhodný výběr pomocí losování, kdy si žáci vylosovali číslo (v tom případě nezáleželo, jak byli uspořádáni) a při losování 14. čísla jsem losování ukončila. Všichni žáci, jejichž číslo bylo vylosováno, se staly subjektem průzkumu.

4.5 POUŽITÉ METODY PRŮZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

POZOROVÁNÍ

Pozorování řadíme mezi základní způsob poznávání světa okolo nás. Lidé jsou dobře vybaveni schopnostmi získávat informace díky smyslům. I přes to, že jsme každodenně vystaveni neustálému přijímání smyslových vjemů, jsme schopni rozeznat, co je pro naše pozorování důležité a co nikoli.

(What is observation, 2015)

„Pozorování znamená sledování činnosti lidí, záznam (registrace nebo popis) této činnosti, její analýzu a vyhodnocení. Při kvantitativně orientovaném výzkumu pozorovatel už před začátkem pozorování ví přesně, co a jak bude pozorovat. Stanovil si

druhy jevů, na které své pozorování zaměří. Tento způsob pozorování se nazývá strukturované pozorování. Název naznačuje, že pozorovatel strukturuje – rozčleňuje pozorovanou realitu na předem stanovené kategorie.“ (Gavora, 2000, s. 76)

Pokud pozorovatel sleduje činnost osobně, hovoříme o přímém pozorování. Při tomto typu pozorování je důležité, aby pozorovatel svou přítomností nerušil pozorované osoby. Opakem je nepřímé pozorování, které pozorovatel získává zpětně z audiofonního záznamu či z videa. (Švec, 2009)

Jak píše Chráska (2007), pozorování by mělo mít dobrou validitu a reliabilitu. Tvrdí, že pozorování má dobrou validitu tehdy, pokud se pozoruje skutečně to, co se pozorovat má. Dobrou reliabilitou se myslí spolehlivé a přesně zachycování pozorovaných jevů.

Pozorování jsem tedy zaznamenávala tehdy, když jsem zkoumaný jev zpozorovala – kódovala jsem. Gavora (2000) popisuje dva hlavní typy kódování. Jedním z nich je intervalové kódování, které má určený časový interval, ve kterém si pozorovatel zapíše právě zpozorovaný jev. Druhým typem je přirozené kódování, při kterém udělá pozorovatel záznam v případě, že se jev v pozorovacím systému objeví. Právě tento typ kódování jsme si pro naše pozorování vybrali.

Svůj průzkum jsem zahájila pozorováním učitele a učitelky druhých tříd a zhodnotila jsem jejich neverbální projevy při frontální výuce a při debatním kruhu a didaktické hře. Jeden z našich stanovených cílů této empirické části diplomové práce bylo porovnání neverbální komunikace u ženy učitelky a u muže učitele.

K pozorování jsem si vybrala 8 běžných vyučovacích hodin, tedy 2 školní dny a 2 interaktivní hodiny, ve kterých žáci diskutovali v diskuzním kruhu a hráli didaktickou hru. V obou případech jsem se zaměřila na paralingvistické projevy učitelů, kam jsem zařadila intenzitu hlasu, tempo řeči, barvu hlasu a pauzy v řeči. Dalšími sledovanými jevy byly prvky posturologie, a to postoj učitele a poloha těla. Co se týče mimických projevů, zaměřila jsem své pozorování na pohled a snažila se zjistit, zdali učitel sleduje celou třídu a zaměřuje svůj pohled na žáky rovnoměrně nebo se soustředí pouze na vybrané žáky. K posledním sledovaným projevům patřily prvky gestikulace.

Zaměřila jsem se na to, jakým způsobem učitel prvky gestiky používá, zdali jsou jeho gestikulační projevy přehnané nebo ve výuce úplně chybí.

Pro lepší a přesnější vyhodnocení oční komunikaci mezi učitelem a žáky jsem si připravila mapu třídy (Příloha 1), do které jsem veškeré informace týkající se očního kontaktu a pohybu učitele po třídě zapisovala.

Záznamový arch mi posloužil pro snazší a přehlednější zpracování dat získaných během pozorování. Tento záznamový arch (Příloha 2) je upravenou verzí Gavorova záznamového archu. (Gavora, 2005, s. 142)

Ve třídě jsem působila jako tichý pozorovatel a nijak jsem se do výuky neangažovala. Pro pozorování frontální výuky jsem si vybrala hodinu českého jazyka, matematiky, prvouky a čtení a s oběma třídami jsem absolvovala jeden vyučovací den.

Po zaznamenání výsledků z frontální výuky jsem oba učitele poprosila o interaktivní hodinu, ve které by se vyskytl debatní kruh a nějaká didaktická hra. Ani v jednom případě nešlo o uměle navozenou činnost, protože oba učitelé tento typ výuky pravidelně zařazují do svého plánu. Jednalo se tedy o přirozené jednání a chování z řad učitele i žáka.

Záměrně nebyl ani jeden z učitelů předem seznámen s cílem a průběhem mého pozorování a působení ve třídě. Jelikož jsem u obou dvou působila na hospitaci v rámci závěrečné praxe, myslím si, že nebyla patrná žádná nervozita a hodina probíhala standardně.

ROZHOVOR

Další výzkumnou metodou byl rozhovor (interview), který se v mém případě opíral o pocity a dojmy, které děti pociťovaly z předložených fotek učitele a jeho neverbálních projevů. (Příloha 3)

Skutil (2011) ve své knize zabývající se pedagogicko-psychologickým výzkumem tvrdí, že se rozhovor vyznačuje vysokou interakcí mezi tazatelem a dotazovaným. Mezi další výhody patří uvolněnost a pružnost v pokládání otázek,

eliminuje obtíže při písemném projevu a dá se při něm účelně sledovat verbální i neverbální složku řeči. Mezi jeho úskalí patří obtížnější a časově náročnější zaznamenávání odpovědí a obtížnější vyhodnocení.

Pro průzkumné šetření jsem si vybrala nestrukturované interview, které Gavora popisuje takto: „*Nestrukturované interview umožňuje úplnou volnost odpovědí. Takové interview přináší nové, často nepředpokládané informace.*“ (Gavora, 2000, s. 111)

Jelikož se v tomto případě jednalo o rozhovor s mladšími dětmi, velmi důležitým faktorem byl výběr prostředí pro uskutečnění rozhovoru. Bylo potřeba brát v potaz, že se dítě chová odlišně ve společnosti svých vrstevníků a jinak v momentě, kdy je sám v místnosti pouze s respondentem. Velmi důležitou součástí rozhovoru s malými dětmi byla úvodní motivace, kterou jsem docílila žákovy zaujetí pro téma. Jak píše Gavora (2000), vstupní diskuze o všeobecných věcech by měla trvat dvě – tři minuty a až poté by měl začít samotný rozhovor.

Po vyhodnocení pozorování jsem se zaměřila na děti, se kterými jsem provedla krátký rozhovor na téma neverbální projevy učitele. K tomuto rozhovoru jsem využila fotek, které mi poskytla paní učitelka z druhého ročníku a na kterých jsme jasně zachytily nálady a postoje, které se v pozorované výuce často vyskytovaly. (Příloha 3)

Jednalo se o 5 základních neverbálních projevů mimiky, posturologie a gestikulace. Použitím této metody jsem chtěla získat názor dětí na neverbální projevy učitele, kterého sice znají, ale nevidí ho každý den. Děti byly vedeny otázkami stejného znění a jejich odpovědi byly zaznamenávány do záznamového archu vedle otázek. Prázdný i vyplněný arch je doložen v přílohách.

Rozhovor jsem realizovala s dětmi dvou tříd druhého ročníku. Jednalo se o děti, které neučí paní učitelka figurující na fotkách. Takto zvolenou taktiku jsem vybrala zejména proto, jelikož jsem nechtěla, aby děti byly předem zaujaté a aby se soustředily pouze na pocity, které v nich fotka vyvolala. Na druhou stranu jsem nechtěla, aby figurující osoba byla dětem zcela neznámá, což by mohlo vést k nežádoucí reliabilitě pozorovaných jevů.

Z každé třídy jsem zvolila 14 dětí pomocí náhodného výběru. Pro děti tento typ výběru nebyl neznámým, protože ho sami učitelé často používají. Žáci vědí, že se jedná

o spravedlivý výběr. Jako místo rozhovoru jsem zvolila školní hernu, kde jsme měli s dětmi klid, a nikdo nás nerušil. Náš rozhovor trval okolo 5 minut.

Úvod rozhovoru jsem věnovala krátké motivaci, ve které jsem se vždy dětí zeptala na následující otázky:

- Znáš paní učitelku na fotografii?
- Paní učitelka se mnou nafotila několik snímků, na kterých se různě tváří. Ukaž mi, jak se ty sám můžeš na fotografiích tvářit.

Rozhovor pokračoval následovně:

- Teď se soustřed' na následující snímky a řekni mi, jak se na nich paní učitelka tváří.

Žáci svoji úlohu pochopili ihned a na dotazy, jak se paní učitelka tváří na jednotlivých snímkách, odpovídali stručně a jasně.

Další otázkou jsme chtěli zjistit, jestli děti vnímají, pomocí čeho můžeme výraz tváře změnit:

- Z každého snímku můžeme tedy jasně vyčíst, jakou náladu paní učitelka právě má, i bez toho aniž bychom k fotce promluvili. Čím myslíš, že to je?

Poslední otázka byla věnovaná školní praxi a jejím cílem bylo zjištění, zdali děti vnímají neverbální projevy u svých třídních učitelů.

- Jaké výrazy nejvíce používá Tvůj/Tvoje učitelka?

Průměrný čas, který jsem s jednotlivými žáky strávila, byl asi 5 minut a ani jednou jsem se neseťkala s nežádoucím chováním. Děti nejvíce zaujaly fotografie a výrazy paní učitelky, na které reagovaly bezprostředně. Výsledek tohoto rozhovoru nám přinesl zajímavé zjištění.

4.6 VÝSLEDKY

Průzkumným šetřením jsem zjistila, jak se liší neverbální komunikace u dvou vyučujících, jedné ženy a jednoho muže - což nám přineslo zajímavý náhled na styl komunikace obou vyučujících. Je důležité zmínit, že na pozorování dvou lidí nelze výsledek průzkumného šetření zobecnit, ale rozhodně se jedná o zajímavé zjištění.

POZOROVÁNÍ

Výsledky pozorování jsem utřídila do přehledných tabulek, které mi pomohly přiblížit neverbální a paralingvistické projevy u učitele a u učitelky. Zároveň jsem na nich mohla porovnat, jak se sledované projevy liší ve frontální a interaktivní výuce.

Výsledná hodnota sledované jevy ve frontální výuce je průměrnou hodnotou všech čtyř vyučovacích jednotek. Tato hodnota je srovnána s hodnotami interaktivní výuky, která trvala jednu vyučovací hodinu, ve které jsem měla možnost sledovat diskuzní kruh a didaktickou hru.

Intenzita hlasu, barva hlasu, tempo řeči gestikulaci a dotyk jsem sledovala na pětistupňové numerické škále. Podle Skutila (2011) je numerická posuzovací škála charakteristická číslicemi, které odpovídají míře posuzovaného jevu. Například tedy u prvního bodu, který se týká intenzity hlasu znamená volba 1 – velmi tichý, 2 – spíše tichý, 3 – normální, 4 – spíše hlučnější, 5 – velmi hlučný. Pro pauzy v řeči, pohled, oční kontakt, polohu a postoj učitele nebyla k dispozici numerická škála, ale možnosti výběru z odpovědí:

Intenzita hlasu

velmi tichý	1	2	3	4	5	velmi hlučný
-------------	---	---	---	---	---	--------------

Barva hlasu

nevýrazný hlas	1	2	3	4	5	poutavý hlas
----------------	---	---	---	---	---	--------------

Tempo řeči

velmi pomalé	1	2	3	4	5	velmi rychlé
--------------	---	---	---	---	---	--------------

Pauzy v řeči

1 většinou nenáležitě, špatně vložené

2 většinou náležitě, dramatické, logické

Pohled

1 většinou nesleduje očima třídu

2 většinou sleduje očima třídu

Oční kontakt1 zaměřený většinou na stejné žáky
žáky

2 zaměřený rovnoměrně na všechny

Postoj učitele

1 většinou ustrnulý

2 většinou uvolněný

Poloha těla

1 většinu sedí

2 většinou stojí

3 většinou chodí po třídě

Gestikulace

chybí	1	2	3	4	5	je přehnaná
-------	---	---	---	---	---	-------------

Dotyk

chybí	1	2	3	4	5	je přehnaný
-------	---	---	---	---	---	-------------

Paní učitelka						
Pozorované jevy/ vyučovací hodiny	Frontální výuka					Interaktivní výuka
	1.	2.	3.	4.	průměr	
Intenzita hlasu	4	4	3	5	4	2
Barva hlasu	5	4	5	5	5	4
Tempo řeči	5	5	4	3	4	2
Pauzy v řeči	2	2	2	2	2	2
Pohled	2	2	2	2	2	2
Oční kontakt	2	2	2	2	2	2
Postoj učitele	2	2	2	2	2	2
Poloha těla	2	2	2	1	2	3
Gestikulace	4	5	4	4	4	2
Dotyk	1	2	1	1	1	4

Tab. 2: Neverbální projevy učitelky

Z průzkumu vyplývá, že intenzita hlasu paní učitelky se ve frontální a interaktivní výuce výrazně lišila. Bylo to dáno zejména tím, že intenzita hlasu paní učitelky byla ve frontální výuce vyšší z důvodu častého napomínání žáků. Při interaktivní výuce byl klid ve třídě znatelně větší, a proto nebyla vyšší intenzita hlasu potřebná.

Co se týče barvy hlasu, paní učitelka disponuje celkem působivým a poutavým hlasem. Umí s hlasem velmi hezky pracovat, což přispívá k zábavnější a poutavější výuce.

Velký rozdíl jsem shledala v tempu řeči. Při frontální výuce mluvila paní učitelka velmi rychle a já osobně jsem měla problém s porozuměním. To se ovšem

následně změnilo v interaktivní výuce, kdy paní učitelka své tempo řeči výrazně snížila a celkově jí bylo lépe rozumět.

Pauzy, které přispívají k dramatickému a napínavějšímu podání, byly v obou typech výuky náležitě a vždy působily souladně se slovním projevem.

Paní učitelka většinou sledovala očima celou třídu. Svůj oční kontakt zaměřovala rovnoměrně mezi všechny žáky, čímž kontrolovala kázeň i dění ve třídě.

Postoj paní učitelky na mě působil uvolněně, ale jistě. Z hlediska posturologie jsem si všimla, že při frontální výuce paní učitelka většinu času stojí před třídou a málokdy ji prochází mezi lavicemi. Je to zejména z toho důvodu, že má ve třídě chlapečka s kochleárním implantátem. I přes to, že chlapec slyší, tak často odezírá ze rtů. Proto se nemůže paní učitelka pohybovat v jeho úrovni či za ním. Při diskusi v debatním kruhu jsem si všimla, že paní učitelka často mění místo při sezení i při stání. Při didaktické hře se paní učitelka často pohybovala po třídě mezi lavice, protože nevykládala látku, a proto ji chlapeček nepotřeboval mít před očima.

Co se týče gestikulace, při frontální výuce se mi zdála až přehnaná. Někdy dokonce nekorespondovala se slovním projevem. V interaktivní výuce jsem ji ovšem začala postrádat a srovnám-li obě vyučovací hodiny, gesta mi přišla nevyrovnaně použitá.

Velmi zajímavým překvapením bylo zjištění, že paní učitelka používala dotyk v interaktivní výuce často a přirozeně, a to v souvislosti s pochvalou i pokáráním. V běžné hodině jsem dotyk vůbec nezpozorovala.

Učitel						
Pozorované jevy/ vyučovací hodiny	Frontální výuka					Interaktivní výuka
	1.	2.	3.	4.	průměr	
Intenzita hlasu	3	3	4	3	3	3
Barva hlasu	5	5	5	5	5	5
Tempo řeči	4	4	5	4	4	4

Pauzy v řeči	2	2	2	2	2	2
Pohled	1	1	2	1	1	2
Oční kontakt	2	2	2	2	2	2
Postoj učitele	2	2	2	2	2	2
Poloha těla	1	2	2	1	1,5	3
Gestikulace	2	2	1	2	2	2
Dotyk	1	1	1	2	1	1

Tab. 3: Neverbální projevy učitele

Na základě pozorovaných jevů jsem zhodnotila neverbální a paralingvistické projevy pana učitele následovně. Co se týče intenzity hlasu, pan učitel do svého projevu nezařazoval prvky dynamiky. Jeho hlas byl tedy stále stejně silný, ale díky barvě hlasu velmi poutavý. Intenzita hlasu může v žácích vyvolat pocit nejistoty, jelikož neví, kdy se učitel zlobí a kdy je naopak potěšen.

Tempo řeči bylo rychlejší, než by odpovídalo 2. ročníku. Možné je to tím, že pan učitel několik let učil děti 4. a 5. ročníků, které byly na rychlejší tempo řeči lépe přizpůsobitelné.

Pauzy v řeči byly v obou typech výuky vkládány náležitě, podporovaly dramatičnost a v dětech vyvolávaly zvědavost.

Velmi překvapivým zjištěním bylo sledování učitelova pohledu. Na úvod první hodiny českého jazyka, který byl vyučován frontálně, se pan učitel ani jednou nepodíval po třídě a byl zaměřený do svých poznámek a textu. Možná to bylo dáno nervozitou, ale pohledy se příliš nezměnily ani při následujících hodinách. Při interaktivní hodině se jeho pohled zaměřil více do třídy a zdálo se mi, že nejen jeho, ale i žáky výuka více baví. Ve chvíli, kdy sledoval očima třídu, svůj oční kontakt zaměřil rovnoměrně na všechny žáky.

Jeho postoj na mne působil uvolněně a vyrovnaně. Při frontální výuce jsem si všimla, že pan učitel často posedával nebo vždy stál na stejném místě, kdežto při

interaktivní výuce, která byla živější a aktivnější, třídu procházel několikrát a málokdy se zastavil nebo si dokonce sedl.

Učitel gestikuluje spíše méně, v některých okamžicích gestika ve slovním projevu dokonce chyběla. Co jsem v průběhu hodin ovšem nejvíce postrádala, byl dotyk. Pan učitel se zdál být od dětí odtažitý a působil nedůvěřivě, i přes to, že má své žáky velmi rád a práce s nimi ho naplňuje.

ROZHOVOR

V následující části průzkumu jsem zhodnotila výsledky získané pomocí rozhovoru, kterého se zúčastnilo 28 respondentů (dále jen žáků) 2. ročníku, vybraných pomocí náhodného výběru. Rozhovor obsahoval několik částí.

Úvod rozhovoru byl věnován motivaci, která obsahovala otázky pro navození dobré atmosféry během rozhovoru. V další části jsem žákům postupně ukazovala fotografie, na kterých je zobrazena paní učitelka v různých momentech (náladách). Žáci měli na fotografie reagovat bezprostředně a své dojmy z fotografie popsat jedním slovem. Neměli možnost výběru, takže jejich odpověď zcela koresponduje s jejich dojmy. Závěrečná část obsahovala dvě doplňující otázky, na které žáci také odpovídali stručně a jasně. Výsledky rozhovoru jsem zpracovala do tabulek a grafů a ke každému z nich jsem sepsala písemné shrnutí.

	počet	relativní četnost
chlapci	12	42,9 %
dívky	16	57,1 %

Tab. 4 – pohlaví respondentů

Jak je z tabulky patrné, rozhovoru se zúčastnilo více dívek než chlapců. Respondenty jsem vybírala pomocí náhodného výběru. Tabulku jsem zde uvedla spíše pro zajímavost, protože pohlaví nehraje v mém průzkumu důležitější roli.

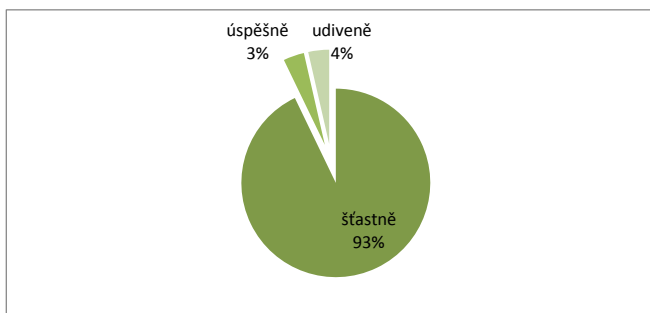
Mezi nejtěžejnější otázku v tomto průběhu rozhovoru řadím tu následující. Odpovědi jsem uspořádala do grafů a okomentovala je písemným shrnutím.

- **Jak si myslíš, že se paní učitelka na těchto fotografiích cítí?**

Fotografie č. 1:

Foto 1.: úsměv

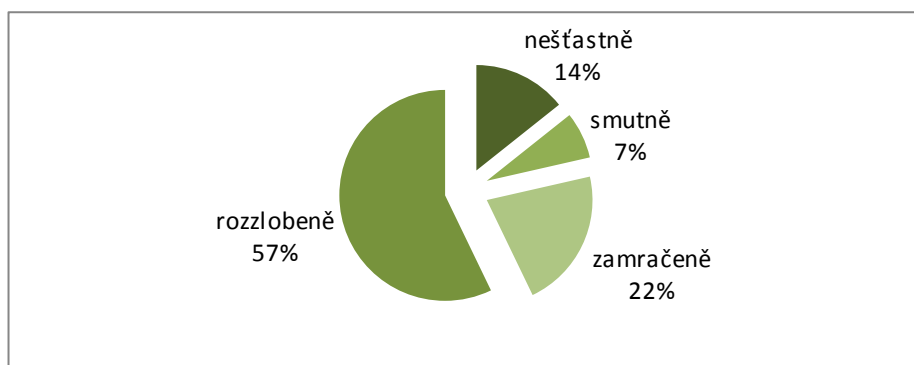
Graf č. 1.: dojmy z Foto 1

Z grafu č.1 je jasně patrné, že se žáci téměř 100% shodli v tom, že se učitelka na první fotografii tváří šťastně. Tato odpověď zazněla od 26 žáků. Zbylí dva žáci se k fotografii vyjádřili jiným názorem, a to tak, že se podle nich paní učitelka tváří udiveně nebo úspěšně.

Fotografie č. 2:

Foto 2.: rozzlobení/zamračení

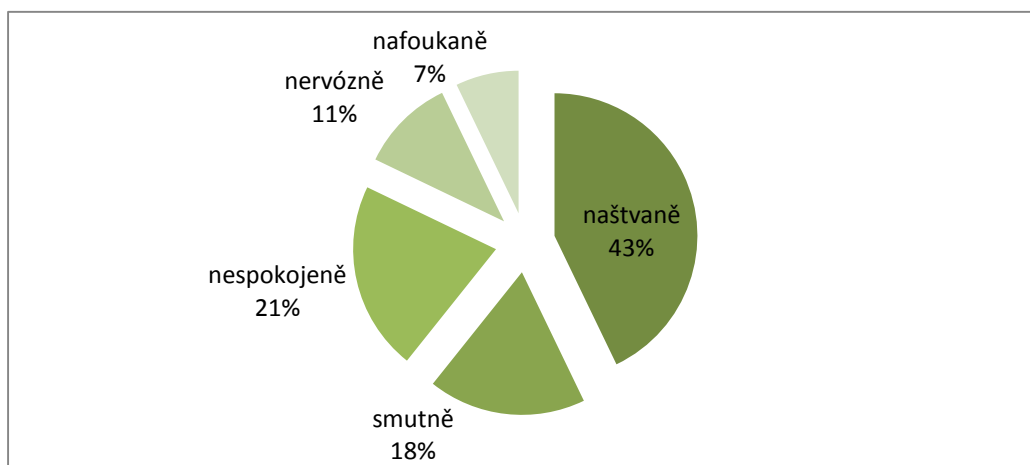
Graf č. 2.: dojmy z Foto 2

Na stejném pocitu, který v žácích vyvolala fotografie č. 2, se shodlo celých 57 %, což je z celkového počtu 28 žáků rovných 16. Druhá nejčastější odpověď, která se v rozhovoru objevovala, je ta, že se paní učitelka tváří zamračeně. Tak odpovědělo 6 žáků. Čtyři žáci se shodli v tom, že se paní učitelka cítí nešťastně a dva žáci upozorovali, že je nejspíše smutná. I v případě této fotografie je patrné, že na žáky fotografie působila podobně.

Fotografie č. 3:

Foto 3.: postoj

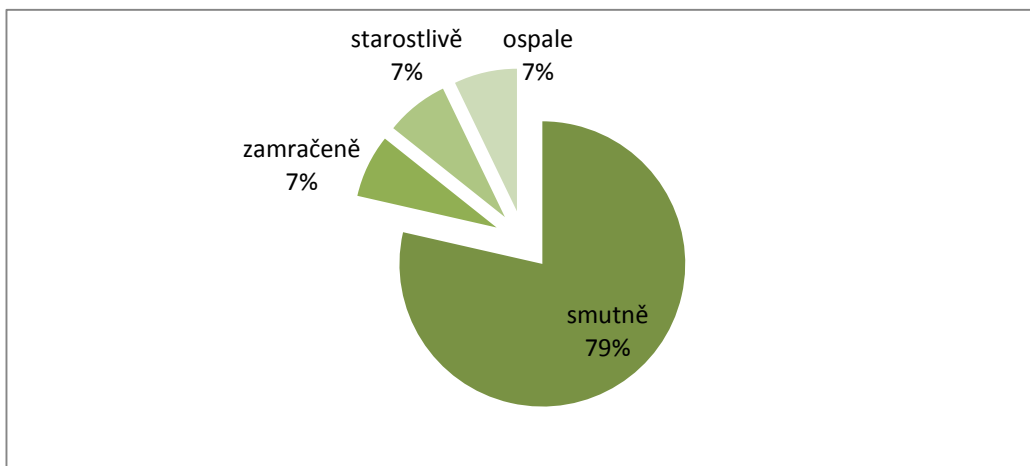
Graf č. 3: dojmy z Foto 3

Jak je patrné z grafu č. 3, třetí fotografie patřila mezi nejobtížněji uhodnutelné. Tento fakt je dán mimo jiné i tím, že je na fotografii zobrazena celá postava paní učitelky, ne jenom obličej. Žáci spíše hodnotili postoj, který přiřazují hned pěti pocitům. Nejvíce žáků – 12, se shodlo, že paní učitelka na fotografii působí naštvaně. Nespokojeně a smutně působila paní učitelka na menší počet žáků. Tyto dvě odpovědi se v rozhovoru objevily celkem 6 x a 5 x. Pouze 3 žáci se shodli, že paní učitelka působí nervózně a dokonce na dva žáky paní učitelka zapůsobila nafoukaně.

Fotografie č. 4:

Foto 4.: smutek

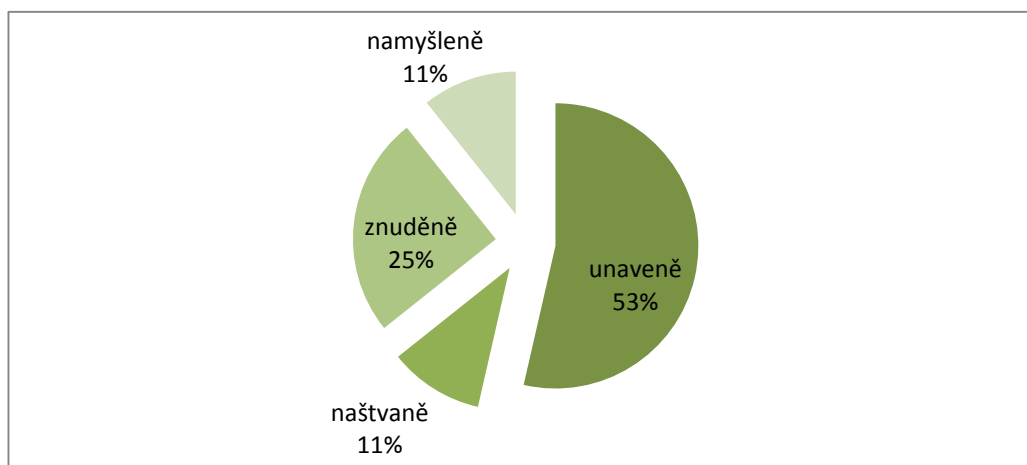
Graf 4: dojmy z Foto 4

Na fotografii č. 4 zapózovala paní učitelka pro 79 % žáků stejně. Odpověď, že se paní učitelka na fotografii cítí smutně, zazněla od 22 žáků. Pro další 2 se paní učitelka jeví ospale, starostlivě nebo zamračeně. Jedná se tedy o druhou nejshodnější odpověď v celém rozhovoru.

Fotografie č. 5:

Foto 5: sed

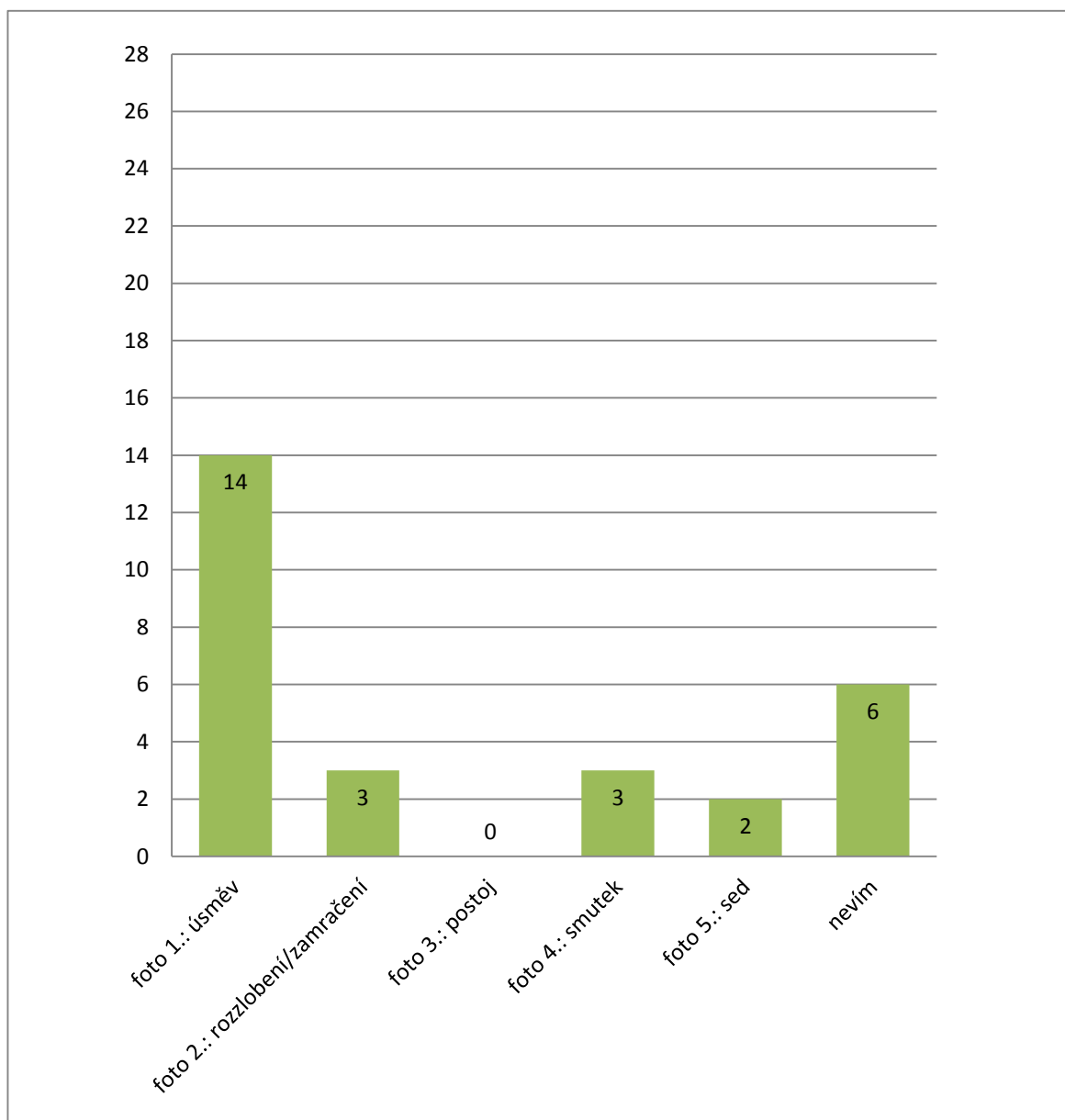
Graf 5: dojmy z Foto 5

Poslední fotografie byla pořízena vsedě. Tento fakt v žácích vyvolal zmatek, a proto se odpovědi výrazně liší. Nejvíce dětí (celkem 15) má pocit, že se paní učitelka na fotografii cítí unaveně. Další nejčastější odpovědí bylo, že se cítí znuděně. Tak odpovědělo celkem 7 žáků. Zbýlých 6 žáků odpovědělo, že se jim zdá paní učitelka našťvaná či namyšlená.

Závěrečná otázka se týkala výskytu právě těchto výrazů ve vyučovacím procesu. Touto otázkou jsem chtěla zjistit, zdali si děti v hodinách všimají neverbálních projevů učitele. Odpovědi na otázku jsem uspořádala do sloupcového grafu a doplnila slovním shrnutím.

- **Jaký výraz tváře či postoj pan učitel / paní učitel v hodině nejčastěji používá?**

Tab. 5: jak se učitel ve výuce nejčastěji tváří

Jak z grafu vyplývá, celkem 14 žáků si ve výuce všimá především úsměvu paní učitelky, který považuje za nejvíce používaný. Druhou nejpočetnější skupinou jsou žáci, kteří si ve výuce buď ničeho nevšimají, nebo nejsou rozhodnuti pro výběr pouze jedné možnosti. Rozzlobené nebo smutné výrazy nejčastěji v hodinách zpozorovalo 6 žáků a zbylí dva nejčastěji vidí pana učitele/paní učitelku sedět tak, jak je patrné z poslední fotografie. Ani jeden žák si nemyslí, že by pan učitel/paní učitelka ve výuce stáli tak, jak můžeme vidět na fotografii č. 3.

4.7 DISKUSE VÝSLEDKŮ

POZOROVÁNÍ

Zhodnotím-li neverbální projevy paní učitelky a pana učitele, je zřejmé, že paní učitelka se neverbálně projevovala častěji a sledované prvky lépe zapadaly do celé koncepce výuky. Pan učitel disponuje velmi zajímavým a poutavým hlasem a i přes to, že nikterak nepracuje s jeho výškou, vyvolává u žáků přirozený respekt a autoritu. Tempo řeči jsem u obou učitelů při frontální výuce shledala spíše rychlejší než průměrné. Ovšem paní učitelka ho při interaktivní výuce výrazně zpomalila a celá hodina na mne působila uvolněněji a příjemněji.

Co se týče pohledu, velmi mě překvapilo, že se pan učitel na žáky příliš nedíval. Pan učitel je spíše introvertní typ, a proto není divu, že při interaktivní hodině, kdy se na průběhu podílejí všichni, se jeho pohled více zaměřil do třídy a působil uvolněněji. Paní učitelka sledovala žáky rovnoměrně po celou dobu výuky.

Postoj obou učitelů byl většinou uvolněný. V dalším sledovaném jevu – polohy těla, bylo patrné, že se při interaktivní výuce oba učitelé pohybovali více mezi žáky, a to na mě působilo uvolněnějším dojmem.

Až rušivým elementem na mě působila gestikulace paní učitelky, která často nezapadala do celkového kontextu se slovním projevem. U pana učitele mi zase někdy gesta ve výuce chyběla. Ovšem právě používání gest je velmi individuální a na každého působí odlišně.

Největší rozdíl mezi výukou učitele a učitelky spatřuji v posledním sledovaném jevu, a to v dotecích. Paní učitelka měla v tomto směru k dětem blíže než pan učitel. Proto na mě výuka působila familiárněji a ve třídě jsem se cítila lépe.

Největší rozdíl ve srovnání frontální a interaktivní výukou jsem shledala v oblasti haptiky, neboli v doteku, který je velmi důležitou součástí práce s dětmi. Ve frontální výuce ho paní učitelka použila minimálně. Pochvalu udělovala pouze slovní s minimálním kontaktem. Zajímavým zjištěním je, že při interaktivní výuce kontakt používala přirozeně a objevoval se v každé části hodiny hned několikrát. Na rozdíl od pana učitele, při jehož výuce jsem dotyky nezpozorovala vůbec.

Velmi překvapivým zjištěním v tomto průzkumném šetření bylo, že při interaktivní výuce se oba učitelé více uvolnili a nechali volnější průběh svým emocím. Neverbální i paralingvistické projevy byly znatelnější a výuka byla pestřejší a zajímavější. Je to tedy jeden z důvodů, proč bych interaktivní prvky zařazovala do výuky častěji.

ROZHOVOR

Rozhovor, který jsem s žáky absolvovala, přinesl pár zajímavých skutečností. Díky dobré motivaci jsem získala věrohodná data, která mi pomohla k vyhodnocení celého rozhovoru.

Jedním z nejdůležitějších poznatků, které rozhovor přinesl, je skutečnost, jaké neverbální projevy žáci s největší jistotou poznají. Jedná se o pocity štěstí a spokojenosti a pocity smutku a zklamání. Můžeme se domnívat, že právě tyto pocity hrají v životě dětí nejdůležitější roli a projevují se nejen ve školním, ale také v rodinném prostředí. S touto skutečností souvisí i závěrečné vyhodnocení otázky Jaký výraz tváře či postoj pan učitel / paní učitel v hodině nejčastěji používá? Většina žáků totiž vybrala právě jednu z možností úsměv/smutek, a to z důvodu, že patří mezi nejvyskytovanější projevy ve vyučovacím procesu.

4.8 DOPORUČENÍ PRO PRAXI

Z průzkumného šetření jsem sestavila několik doporučení, které jsem zobecnila do následujících bodů:

- Nebojte se s žáky jednat i neverbální cestou, protože právě ta může Vaše vzájemné vztahy utužit případně zlepšit.
- Přiblížte žákům všechny neverbální prvky, které mohou posílit a usnadnit verbální projev v budoucím studiu či pracovním uplatnění.
- Nevyhýbejte se jakémukoli kontaktu s dítětem, ale zároveň respektujte jeho nárok na osobní prostor.
- Návčik různých neverbálních projevů může být součástí výuky (pantomima, dramatizace aj.).

- Vnímejte pocity a rozpoložení žáků díky jejich neverbálním projevům i mimo školní prostředí.
- Zamyslete se nad tím, jak svůj slovní projev ještě více podpoříte právě neverbálními projevy.
- Dbejte na oční kontakt, protože právě ten jím prokážete zájem a ohleduplnost.
- Mějte v mysli to, že právě neverbální prvky řeči mohou dojem z mluveného posilnit nebo naopak potlačit.
- Vyhraňte si dostatek času pro výklad verbální a neverbální komunikace a poznatky využijte v prakticky zaměřených cvičení.

5 Literatura a použité zdroje

Citovaná a použitá literatura:

ČERNÝ, Vojtěch (2007). *Řeč těla*. Brno: Computer Press. ISBN 978-80-251-1659-6.

DOHERTY-SNEEDON, Gwyneth (2005). *Neverbální komunikace dětí*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-043-7.

GAVORA, Peter (2005). *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno: Paido. ISBN 80-7315-104-9.

GAVORA, Peter (2000). *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido. ISBN 80-85931-79-6.

HARTLEY, Mary (2011). *Řeč těla v praxi: teorie, cvičení a modelové situace*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0033-8.

CHRÁSKA, Miroslav (2007). *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-1369-4.

DEVITO, Joseph A. (2001). *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada. ISBN 80-7169-988-8.

KONEČNÁ, Zdeňka. (2009) *Základy komunikace. 1. Vyd.* Brno: Vysoké učení technické v Brně. ISBN 978-80-214-3891-0.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. (1988) *Jak si navzájem lépe porozumíme: kapitoly z psychologie sociální komunikace*. Vyd. 1. Praha: Svoboda. 235 s.

LEPILOVÁ, Květuše. (1998). *Řečová komunikace verbální a neverbální*. Ostrava: Repronis. ISBN 80-7042-496-6.

LEWIS, David (2010). *Tajná řeč těla*. Praha: Bondy. ISBN 978-80-904471-7-2.

LEWIS, David (2008). *Tajná řeč těla*. Praha: Eastwest publishing. ISBN 978-80-86663-98-1.

MAREŠ, Jiří, KŘIVOHLAVÝ, Jaro (1995). *Komunikace ve škole*. Brno: Masarykova Univerzita. ISBN 80-210-1070-3.

MIKULÁŠTÍK, Milan (2010). *Komunikační dovednosti v praxi*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2339-6.

NELEŠOVSKÁ, Alena (2005). *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-0738-1.

PEASE, Allan (2001). *Řeč těla*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-582-2.

SKUTIL, Martin a kol.(2011). *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-778-7.

STRNADOVÁ, Věra (2011). *Interpersonální komunikace*. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7435-157-0.

TEGZE, Oldřich (2007). *Neverbální komunikace*. Brno: Computer Press. ISBN 80-251-0183-5.

ŠVEC, Štefan (2009). *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. České rozš. vyd. Brno: Paido, 302 s. ISBN 978-80-7315-192-8.

VÁVRA, Vlastimil (1990). *Mluvíme beze slov*. Praha: Panorama. ISBN 80-7038-128-0.

VYBÍRAL, Zbyněk (2009). *Psychologie komunikace*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-387-1.

VON THUN, Friedemann Schulz (2005). *Jak spolu komunikujeme*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-0832-9.

Citované internetové zdroje:

Changingminds. [online]. changingminds.org. 2002 - 2015 [cit. 3. 3. 2015]. Dostupný z WWW: changingminds.org/techniques/body/social_distance

What is observation? [online]. strath.ac.uk. [cit. 9. 3. 2015]. Dostupný z WWW: strath.ac.uk/aer/materials/3datacollection/unit5/whatisobservation/.

6 SEZNAM PŘÍLOH:

Příloha č. 1: Mapa třídy

Příloha č. 2: Záznamový arch pro pozorování

Příloha č. 3: Fotografie učitele

Příloha č. 4: Záznamový arch pro rozhovo

Příloha č. 1: Mapa třídy

katedra	učitel	o o o o o o o o o o > ----->	pohyb po třídě pohledy

Poznámky:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Příloha č. 2: Záznamový arch pozorování:

ZÁZNAM POZOROVÁNÍ NEVERBÁLNÍCH PROJEVŮ UČITELE:

Jméno pozorovatele:	Ročník:
Datum pozorování:	Škola:
Předmět:	Jméno učitele:

SLEDOVANÉ PROJEVY:

Intenzita hlasu

velmi tichý	1	2	3	4	5	velmi hlučný
-------------	---	---	---	---	---	--------------

Barva hlasu

nevýrazný hlas	1	2	3	4	5	poutavý hlas
----------------	---	---	---	---	---	--------------

Tempo řeči

velmi pomalé	1	2	3	4	5	velmi rychlé
--------------	---	---	---	---	---	--------------

Pauly v řeči

1 většinou nenáležitě, špatně vložené

2 většinou náležitě, dramatické, logické

Pohled

1 většinou nesleduje očima třídu

2 většinou sleduje očima třídu

Oční kontakt

1 zaměřený většinou na stejné žáky

2 zaměřený rovnoměrně na všechny žáky

Postoj učitele

1 většinou ustrnulý

2 většinou uvolněný

Poloha těla

1 většinu sedí

2 většinou stojí

3 většinou chodí po třídě

Gestikulace

chybí	1	2	3	4	5	je přehnaná
-------	---	---	---	---	---	-------------

Dotyk

chybí	1	2	3	4	5	je přehnaný
-------	---	---	---	---	---	-------------

Příloha č. 3: Fotografie učitele

Foto 1

Foto 2

Foto 5

Příloha č. 4: Záznamový arch pro rozhovor

Žák 1:	odpověď'	Žák 2:	odpověď'	Žák 3:	odpověď'
Foto 1.		Foto 1.		Foto 1.	
Foto 2.		Foto 2.		Foto 2.	
Foto 3.		Foto 3.		Foto 3.	
Foto 4.		Foto 4.		Foto 4.	
Foto 5.		Foto 5.		Foto 5.	
Žák 4:	odpověď'	Žák 5:	odpověď'	Žák 6:	odpověď'
Foto 1.		Foto 1.		Foto 1.	
Foto 2.		Foto 2.		Foto 2.	
Foto 3.		Foto 3.		Foto 3.	
Foto 4.		Foto 4.		Foto 4.	
Foto 5.		Foto 5.		Foto 5.	
Žák 7:	odpověď'	Žák 8:	odpověď'	Žák 9:	odpověď'
Foto 1.		Foto 1.		Foto 1.	
Foto 2.		Foto 2.		Foto 2.	
Foto 3.		Foto 3.		Foto 3.	
Foto 4.		Foto 4.		Foto 4.	
Foto 5.		Foto 5.		Foto 5.	